

ПРОМІЖНА ДОПОВІДЬ ПРО ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ

(за період 2012 – 2016 роки)

**Доповідь подається Українською Гельсінською спілкою з прав
людини**

2016

Ця публікація підготовлена та видана в рамках проекту «Права людини понад усе», який впроваджується Українською Гельсінською спілкою з прав людини та фінансується Міністерством міжнародних справ Канади.

Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди Міністерства міжнародних справ Канади чи Уряду Канади.

Global Affairs
Canada

Affaires mondiales
Canada

Передмова.

Під час своєї 56-ї сесії, яка відбулась у січні-лютому 2011 року, Комітет ООН з прав дитини розглянув зведені третю та четверту періодичні доповіді України про виконання Конвенції про права дитини. 21 квітня 2011 року Комітет видав Заключні висновки, у яких уряду рекомендовано звернути увагу на ряд проблемних сфер. Серед сфер, що викликали занепокоєння Комітету, в тому числі є: попередження та протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню та покаранню щодо дітей та протидії насиллю щодо дітей; недискримінація та забезпечення прав дітей національних меншин, в тому числі дітей ромської національності, дітей із порушеннями здоров'я та інвалідності, дітей, що перебувають у конфлікті з законом, дітей-шукачів притулку; врахування думки та голосу дитини; де інституалізація та розвиток сімейних форм виховання дітей .

Зважаючи на підготовку Україною доповіді про виконання Конвенції у 2018 році, Українська Гельсінська спілка з прав людини пропонує аналіз досягнутих Україною результатів в імплементації Заключних висновків Комітету за п'ять років після їх отримання. Готуючи відповіді на висловлені Комітетом рекомендації, ми орієнтувались, зокрема на: становище України в оцінках міжнародних організацій та моніторингових місій; аналіз найбільш важливих новел законодавства, законопроектів, підзаконних актів; зміни у судовій практиці; діяльність громадських організацій та діалог з державою, якщо останній мав місце.

Доповідь підготовлена експертками Коаліції «Права дитини в Україні» Анастасією Бондаренко та Марією Ясеновською. Текст доповіді подається в авторській редакції.

Загальні засоби імплементації Конвенції

Існуюче нормативно-правове забезпечення сфери захисту прав дитини є неналежним. Основними недоліками є¹:

- відсутність єдиного ставлення та підходу до питання захисту дитини;
- безсистемність, яка отримує свій вираз у відсутності єдиної системи органів захисту дитини, алгоритму взаємодії між ними;
- застарілі форми роботи, які є неефективними і не дають результатів, і застаріла нормативна база;
- майже всім нормативним актам, які регулюють питання захисту дитини, властива певна декларативність, часто-густо немає механізмів реалізації того чи іншого положення;
- загальний підхід до дитини як об'єкту впливу, не врахування факту того, що дитина — це людина, яка повинна бути перш за все суб'єктом відносин;
- недостатність фінансування інститутів захисту прав дитини.

Усе це дозволяє стверджувати, що робота в напрямку визнання та прийняття дитини як повноцінного члена суспільства і її захисту лише почалась.

¹ За матеріалами дослідження «Катування та жорстоке поводження з дітьми в Україні». / За заг. ред. Захарова Є. Ю. — Харків: Права людини, 2013. — 244 с.

Законодавство

Національне законодавство України з питань забезпечення прав дитини, що передбачені Конвенцією ООН про права дитини (надалі – Конвенція) розвивається доволі повільно, здебільшого через прийняття різноманітних державних програм. Такі програми фінансуються за залишковим принципом, на практиці це відображається у тому, що бюджет програм затверджується із запізненням та наявним дефіцитом. Приклад фінансування та затвердження заходів до Національних програм у розділі Національного плану дій. Ще однією проблемою є те, що не всі завдання, які поставлені в Національних планах враховуються під час планування заходів на їх виконання. На місцевому рівні відповідними органами та установами розробляються плани заходів, що направлені на виконання відповідних програм. Треба зазначити, що на відміну від національного рівня більшість програм затверджується у першому кварталі на поточний період, а також навіть існує практика коли заходи затверджуються на період у кілька років. Проте, в кожній області різний підхід до планування. В деяких областях відсутнє планування фінансування, за прикладом плану заходів центральних органів виконавчої влади. Тобто, підхід до реалізації програм є формальним, а в деяких випадках – декларативний.

Суттєві зміни в національному законодавстві з питань захисту прав дитини розпочалися з 2014 року та були насамперед обумовлені двома факторами:

- необхідність поступового приведення законодавства до норм законодавства Європейського союзу;
- окупація частини території України та проведення антитерористичної операції на території частини Донецької та Луганської областей.

Останній фактор гостро оголив наявні прогалини в законодавстві стосовно захисту прав дитини та необхідність термінового врегулювання певних питань на законодавчому рівні.

Насамперед це стосується прав дитини на життя (ст.6 Конвенції) та забезпечення у максимально можливій мірі виживання і здорового розвитку дитини, права на реєстрацію, набуття громадянств (ст.7 Конвенції).

Однак, у деякій мірі цей фактор позитивно відобразився на захисті прав дитини, таких як посилення контролю за виїздом за межі України дітей – сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, удосконалення законодавства з питань безпечного та підконтрольного переміщення дітей за межі країни та / або на непідконтрольні Україні території.

Слід зауважити, що комплексного перегляду законодавства запроваджено не було, так як і комплексного закону, який би враховував положення Конвенції та Факультативних протоколів до неї у повному обсязі. Єдиним комплексним законом залишається Закон України «Про охорону дитинства», до якого періодично вносяться деякі зміни. Однак його не можна вважати таким, що повністю відображає стандарти прав дитини.

Національний план дій та незалежний моніторинг

Прийнятий у 2009 році Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини в Україні одразу стикнувся з проблемою його впровадження, яка в першу чергу пов'язана з виділенням необхідного фінансування та неузгодженої діяльності відповідальних за реалізацію міністерств.

План заходів на виконання Національного плану дій затверджується Кабінетом Міністрів України із запізненням, - на 2016 рік прийнято 23 серпня 2016, на 2015 рік прийнято 26.08.2015 року, на 2014 рік – 19.14.2014 року, на 2013 рік – 13.03.2013 року, на 2012 рік – 21.03.2012 року. Проте це документ є стратегічним у сфері захисту прав дитини

і тому ситуація із визначенням пріоритетів на поточний рік лише у другій половині року є неприпустимою.

Також під час розробки Плану заходів не враховуються всі завдання та цілі, які містить документ, зокрема у 2013 році жодного заходу не було передбачено для реалізації цілі захист прав дітей з інвалідністю. А в деяких випадках взагалі зазначені завдання, які повністю протилежні цілям Національного плану, так у заходах на 2015 рік на виконання мети: «створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї» передбачено завдання «проведення моніторингу ефективності функціонування навчальних закладів, у яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах» і виконання завдання покладено на Міністерство освіти і науки.

Треба зазначити, що прогнозований обсяг фінансових ресурсів кожного року збільшується: 2015 рік - 436247,6 тис.грн., 2014 рік - 213094,9 тис.грн., 2013 рік - 270119,4 тис.грн., 2012 рік - 328 111,3 тис.грн, разом з тим, це відбувається за рахунок збільшення бюджетних асигнувань у галузі охорони здоров'я: у 2015 році - 433930,7 тис. грн., 2014 році - 206397,4 тис. грн., 2013 рік - 198672,3 тис. грн., 2012 рік -133 672,3 тис. грн. У якості порівняння, на боротьбу з насильством щодо дітей протягом 2012-2015 років не передбачено жодних витрат з державного бюджету.

У останній рік дії плану до обставин, що ускладнюють його виконання додалась децентралізація.

Вживання та розвиток

Існуюче законодавство з питань захисту права дитини на життя та виживання майже відсутнє. Окрім наявних раніше проблем, додалася ситуація на сході країни, що несе загрозу життю та здоров'ю дітей. Навіть враховуючи позитивні зміни у законодавстві з питань в'їзду та виїзду з зони проведення АТО, ще не повною мірою зафіксовані всі можливості залишити зону АТО дітям, що мають статус дитини – сироти, та дитини позбавленої батьківського піклування, наприклад, якщо законний опікун або заклад, у якому навчається така дитина, не планує залишати зону АТО попри існуючу загрозу життю дитини.

Починаючи з березня 2014 року, принаймні 109 дітей отримали важкі поранення і 42 вбиті внаслідок зіткнення з мінами та вибуховими предметами, які залишились після бойових дій у Донецькій та Луганській областях. Станом на кінець березня 2015 року, Державна служба з надзвичайних ситуацій України вилучила 33 717 вибухонебезпечних предметів в Донецькій та Луганській областях. Лише за одну добу Служба вилучає у середньому від 21 до 36 боєприпасів².

В травні 2016 р. УВКПЛ ООН зареєструвало 9 дітей, постраждалих від боєприпасів вибухової дії: семеро дівчаток і два хлопчики (всі отримали тяжкі і середньої тяжкості поранення). Водночас держава не докладає належних зусиль для інформування дітей про можливі небезпеки. ДНСН спільно з представництвом ЮНІСЕФ в Україні надрукували спеціальні плакати і листівки для батьків і дітей з питань мінної небезпеки. На сайті ДНСН відкрито дитячий портал «Веб-простір безпеки», в якому є розділ «Небезпечні знахідки» з описом вибухових та інших небезпечних пристроїв, а також інструкції правильного поводження при їх виявленні.

Під час опитування дітей в рамках ситуаційного дослідження «Ситуаційний аналіз дотримання прав дитини у збройному конфлікті», проведеного Всеукраїнською фундацією «Захист прав дітей» спільно з Коаліцією громадських організацій «права

² http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_27604.html

дитини в Україні», було встановлено що подібна інформація не є доступною для дітей з інвалідністю, решта дітей зазначили, що інформація не є достатньою³.

На сьогодні державою не розроблено механізму евакуації населення з зони бойових дій. У зв'язку із загрозою для життя і здоров'я частина дітей (близько 150 тисяч дітей) разом з батьками змушена була самостійно виїхати в інші області України, інша частина – більше 500 тисяч дітей продовжує проживати на території, яка не контролюється органами влади України. Найбільш уразливою категорією дітей є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Відповідно до статті 52 Конституції України утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Станом на жовтень 2014 із тих закладів, які були розташовані у районі проведення АТО, було евакуйовано понад 1600 дітей. Проте у районі проведення АТО станом на липень 2015 залишились: дитяче відділення Ровеньківського обласного будинку-інтернату для людей з інвалідністю (27 дітей) та Краснодонський обласний дитячий будинок-інтернат Луганської області (80 дітей).

Недискримінація

06.09.2012 було прийнято комплексний антидискримінаційний закон – Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»⁴. Законом передбачено заборону дискримінації у будь-яких сферах за будь-якими ознаками. Однак спеціального захисту дітей в цьому законі немає. Діти розглядаються у загальному контексті потенційних жертв дискримінації.

Проблемою залишається ідентифікація злочинів, які були здійснені на підґрунті ненависті, які й далі трактуються як хуліганство чи вандалізм. Відсутність моніторингу доступу окремих груп дітей до послуг. Дискримінація окремих груп дітей, висвітлена у розділах, що стосуються спеціальних заходів захисту, вразливих груп дітей.

Найкращі інтереси дитини

За останні роки було проведено низку змін до законодавства, що мали на меті покращення дотримання найкращих інтересів дитини. Протягом 2016 року були внесені дві важливі зміни до базових нормативних актів з питань дотримання найкращих інтересів дитини, а саме дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Були внесені зміни до Сімейного кодексу України⁵, в Закон України «Про охорону дитинства»⁶ щодо патронатних сімей, нарешті на законодавчому рівні встановлено поняття наставництва (зміни до Закону України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування"⁷) та закріплені базові умови договору, на підставі якого буде здійснюватися наставництво.

Зміни від 06.11.2012р. до Закону України «Про охорону дитинства»⁸ - «Гарантування безоплатної правової допомоги, необхідної для захисту їх прав». Метою цих змін є надання дитині можливості отримати правовий захист з боку держави навіть у разі, коли законні представники цього не роблять з будь-яких причин.

³ «Права людей з інвалідністю в умовах збройного конфлікту на Сході України». Аналітичний звіт Української Гельсінської спілки з прав людини / Лариса Байда, Павло Ждан, Богдан Мойса, Євгенія Павлова, Мирослава Статкевич / за загальною редакцією Аркадія Буценка. / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К. Румес, 2016. – С. 36.

⁴<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>

⁵ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

⁶ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

⁷ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

⁸<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

Зміни від 16.05.2013р. додано ст.20-1 «Особливості перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування»⁹- щодо заборони перебування дітей віком до 16 років з 22.00 до 06.00 без супроводу батьків»- має на меті мінімізувати негативний вплив на дитину таких місць та посилити контроль законних опікунів над дітьми з метою запобігання негативних наслідків знаходження дітей у вищезазначених місцях (таких як зловживання алкогольними напоями, можливий доступ до наркотичних речовин, азартних ігор).

Протягом 2012-2014 років були внесені кілька змін до Закону України «Про органи і служби у справах дітей»¹⁰, серед них:

«проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, із соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, контроль та координація діяльності служб у справах дітей; здійснення з питань, що належать до їх компетенції, координації та методологічного забезпечення діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування стосовно соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа, а також забезпечення додержання законодавства щодо встановлення опіки і піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей»- зміни направлені на посилення роботи органів і служб у справах дітей щодо проведення комплексної роботи, направленої на реабілітацію, розвиток та здійснення контролю за роботою таких органів. Однак, при цьому не розроблений та не запроваджений механізм такого контролю та відсутній чіткий перелік дій щодо посилення соціально-правового захисту та реабілітації, що може призвести до того, що кожний орган і служба у справах дітей будуть трактувати цю норму на власну користь, фактично не виконуючи роботу.

«сприяння розвитку різних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» - що відображає тенденцію по вдосконаленню національного законодавства щодо дотримання найкращих інтересів дитини, але має ту ж саму проблему, що і попередньо вказана зміна-немає чіткого та обов'язкового переліку дій, що може призвести до того, що норма залишиться диспозитивною, а не стане нормою прямої дії .

Посилений контроль за перебуванням дітей у місцях, де є ризик вживання алкогольних або наркотичних препаратів. Вказано на необхідність різних форм виховання дітей, що потребують особливої соціальної допомоги та захисту.

26 січня 2016 року прийнято Закон, яким визначено поняття «Забезпечення найкращих інтересів дитини».

Громадянські права і свободи

Реєстрація народжень¹¹

Основна маса дітей, які не є зареєстрованими у встановленому законом порядку, та не мають особистих документів перебувають в соціально складних та неблагополучних сім'ях. Такі діти стають заручниками безвідповідальності батьків, а тому потребують захисту зі сторони держави. Закон передбачає обов'язок батьків зареєструвати народження дитини та, в свою чергу, відповідальність за невиконання цього обов'язку. На практиці, штраф за неспроможність зареєструвати дитину, не завжди є дієвим способом захистити права дитини.

⁹<http://zakon.rada.gov.ua/go/243-18>

¹⁰<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>

¹¹ За інформацією Благодійного фонду «Розвиток» (м. Мукачево)

Проблематика цього питання пов'язана із соціально-неблагополучними сім'ями, коли у батьків відсутні документи, що посвідчують особу. Останнє породжує ланцюгову реакцію щодо їх дітей. Відмічаються порушення прав дітей на соціальний захист, доступ до освіти, медичних послуг та інших прав, і все через відсутність реєстрації народження. В першу чергу, це стосується сімей ромської національності. Адже саме вони є основною цільовою групою стосовно проблем пов'язаних із реєстрацією народження дітей в Україні. Непоодинокими є спроби громадських організацій допомогти багатодітним сім'ям ромської національності, у яких відсутні будь-які документи як у батьків, так і у дітей. Складність в тому, що держава створює цілу низку бюрократичних перепон, які в свою чергу переростають у судову тяганину, що не завжди дає змогу отримання ефективного та швидкого захисту прав дітей на реєстрацію їхнього народження.

Є чимало прикладів відновлення прав дітей, що досягли однорічного віку через суд, у випадку несвоєчасної реєстрації народження батьками. Навіть за наявності документа закладу охорони здоров'я, що підтверджує факт народження, реєстрація народження дитини, яка досягла одного року і більше, проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем проживання дитини за заявою батьків або інших зацікавлених осіб, за наявності документів про народження і перебування дитини під наглядом закладу охорони здоров'я та довідки з місця проживання дитини. За відсутності цих документів, встановлення факту народження можливе тільки в судовому порядку.

Згідно ч.8 п.2 статті 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»¹², у разі досягнення дитиною шістнадцяти років державна реєстрація її народження може проводитися за її особистою заявою з пред'явленням паспорта громадянина України. Відповідно до п.1.3 розділу I Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України, затвердженого наказом МВС України від 13.04.2012 № 320 для оформлення паспорта особа подає свідоцтво про народження.

Роми, які не мають ідентифікуючих документів по досягненні шістнадцяти років, потрапляють у безвихідну ситуацію. Вони не можуть отримати свідоцтво про народження, тому що немає паспорта, а паспорт отримати неможливо, так як відсутнє свідоцтво про народження.

Навіть звернувшись за кваліфікованою правовою допомогою, маючи на руках рішення місцевого суду про встановлення факту народження та постанову адміністративного суду про зобов'язання відділу РАЦСу зареєструвати факт народження та видати свідоцтво про народження, отримати це свідоцтво дуже складно. Необхідно звернутись до міграційної служби для оформлення тимчасового посвідчення або довідки, яка встановлює особу. Без пред'явлення одного із зазначених документів свідоцтво про народження отримати неможливо, навіть за умови примусового виконання рішення суду.

Велику перепону в реалізації Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»¹³, ст. 7 Конвенції ООН про права дитини, зумовило проведення АТО на сході України та анексія Автономної Республіки Крим. Найгірше те, що вбачається тенденція з загострення таких проблем.

В той же час варто відмітити наявні законодавчі зміни, що мають на меті полегшення процедури реєстрації новонародженої дитини.

Змінами від 10.05.2012р. посилено контроль за документами, на підставі яких здійснюється реєстрація народження дитини (п.2), а саме у разі, якщо реєстрація здійснюється на підставі дублікату медичного свідоцтва про народження, державна реєстрація народження здійснюється після перевірки за даними, вказаними в цьому документі, факту проведення державної реєстрації народження за місцем народження дитини, за місцем проживання батьків дитини на момент її народження. Відсутність актового запису про народження підтверджується повним витягом з Державного реєстру

¹²<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>

¹³<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>

актів цивільного стану громадян про відсутність актового запису цивільного стану за формою, наведеною у додатку 24 до Інструкції з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян¹⁴, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 24 липня 2008 року № 1269/5, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 25 липня 2008 року за № 691/15382 (із змінами). Якщо в результаті перевірки виявлено актовий запис про народження, який зберігається на тимчасово окупованій території України, відділ державної реєстрації актів цивільного стану поновлює його в установленому законодавством порядку.

Змінами 1607/5 від 02.08.2013 роз'яснено порядок запису батьків, матері, що померла, або зміни прізвища матері, та інші норми на виконання норм ст. 7 Конвенції, таких як право на ім'я та право знати своїх батьків.

Змінами від 12.06.2014р.№ 919 до «Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні»¹⁵ передбачена можливість реєстрації актів цивільного стану, таких як народження, за межами зони АТО у будь-якому відділі державної реєстрації актів цивільного стану.

На цей час не вирішена проблема того, що форма медичного свідоцтва про народження 103/о, що видається на непідконтрольних територіях, має печатки самопроголошених республік, тому органами реєстрації актів цивільного стану не приймається. Відповідно до вимог діючого законодавства України у такому разі батьки дитини звертаються за встановленням факту народження до суду, що має свої мінуси, наприклад процедура розгляду такої справи іноді займає більше року, тоді як Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» встановлений 12 місячний термін для звернення до органів соцзахисту населення з метою оформлення державної допомоги при народженні дитини. Вказані зміни в цілому направлені на забезпечення виконання ч.2. ст.7 Конвенції з прав дитини, щодо забезпечення здійснення права на народження, ім'я та набуття громадянства, але потенційно порушують норми Конвенції щодо найкращих інтересів дитини та рівня її життя.

Окремою проблемою є реєстрація дітей, які народились на неконтрольованих територіях. Детальніше про проблему реєстрації – у розділі захист прав дитини з числа внутрішньо переміщених осіб.

Жорстоке поводження з дітьми

Законодавчо посилено контроль за сім'ями, у яких є підозра в неналежному дотриманні прав дитини, а саме сім'ї в яких «триває процес розлучення та встановлення місця проживання дитини; де діти перебувають в інтернатних закладах через неспроможність батьків задовольнити потреби дитини; де було скоєне фізичне, психічне, сексуальне або економічне насильство над дитиною або є загроза його вчинення; де діти шкільного віку пропускають заняття» - зміни до «Порядку провадження органами опіки і піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» від 22.10.2014¹⁶. Ці доповнення спрямовані на посилення уваги органів соціального захисту та органів у справах дітей на сім'ї, в яких є підозра у неналежному дотриманні прав дитини, встановлені строки та процедура повідомлення відповідних органів при виявленні такої родини.

Зміни до Закону України «Про органи і служби у справах дітей»¹⁷ говорять, що у разі скоєння кримінального правопорушення та затримання дитини або оголошення про підозру такій дитині - інформувати відповідні служби у справах дітей про дітей, які затримані чи яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень.

¹⁴<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0691-08>

¹⁵<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>

¹⁶<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/624-2014-%D0%BF>

¹⁷<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>

Зміни до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»¹⁸ від 16.10.2012р. № 5462-VI зазначають, що «Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань попередження насильства в сім'ї:

розробляє і затверджує методичні рекомендації щодо проходження корекційної програми та організовує забезпечення кризових центрів такими методичними рекомендаціями;

надає органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям незалежно від форми власності, об'єднанням громадян, окремим громадянам методичну і практичну допомогу, консультації з питань попередження насильства в сім'ї;

організовує і проводить просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;

організовує і проводить просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед громадськості про проблему насильства в сім'ї та заходи, які існують з попередження насильства в сім'ї».

Затверджено новий наказ Мінсоцполітики, МВС, МОН, МОЗ 19.08.2014 № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення»¹⁹, який вдосконалює взаємодію державних органів щодо здійснення різних форм профілактики жорстокого поводження з дітьми в різних сферах.

Вказані зміни мають на меті посилення контролю за сім'ями, де є підозра у тому, що права дитини забезпечуються неналежним чином, передбачена система контролю та сповіщення про сім'ї, що мають проблеми, розширений спектр обов'язків органів та служб щодо попередження насильства. Загалом, вказані зміни поступово підвищують рівень контролю з метою виявлення проблем у сім'ї на більш ранніх етапах, що безумовно позитивно впливає на попередження насильства над дітьми, але процедури, що вказані, досі не мають механізму швидкого реагування при виявленні таких сімей та системи довготривалої реабілітації та подальшої адаптації дітей, що зазнали насильства або катування.

Разом з тим, тілесні форми покарання залишаються досить поширеним явищем. Майже відсутні зміни щодо заходів з адаптації дітей, що стали жертвами такого насильства. Також відсутній механізм за яким дитина, що зазнала насильства має змогу поскаржитись до відповідного органу та отримати за певним механізмом належний захист. Діюча система реагування не передбачає створення, по-перше, належних умов, по-друге, механізмів, діючи за якими, дитина сама має змогу звернутись не тільки по правову допомогу, а й за фізичним та психологічним захистом. Слід враховувати рекомендації Комітету ООН з прав дитини, у яких зазначається, що особливу увагу треба приділяти таким заходам як проведення інформаційно-просвітницьких кампаній та громадської просвіти, що пропагує позитивне виховання дітей, несумісне з жорстокістю.

Проблема насильства над дітьми в місцях несвободи. Останнім часом було проведено ряд моніторингів щодо прояву насильства в різних державних установах для дітей (будинках дитини, дитячих інтернатах, приймальниках-розподільниках для дітей, в закладах пенітенціарного типу для дітей).

Результати досліджень зазначають, що залишається практика фізичного покарання в дитячих закладах. Діти в умовах закритих закладів стають жертвами насильства. Так, інтерв'ю, під час моніторингу Національного превентивного механізму, виявило факти фізичної й вербальної агресії з боку працівників міліції й персоналу закладів соціальної

¹⁸<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>

¹⁹<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14>

реабілітації, використання як покарання позбавлення сну, поширеність погроз і вербальної агресії, сексуальні домагання, використання одних учнів проти інших «для виховання».²⁰

Моніторинг дотримання прав дитини в інтернатах, в т.ч. для дітей з інвалідністю, виявив проблему примусових абортів у дівчат-вихованців дитячих закладів. Також порушення стандартів, що створює передумови для порушень прав дитини, таких як сексуальні домагання, зокрема розміщення впритул ліжок у спальних кімнатах дітей різного віку, наприклад 8 річних дітей з 21-річними підопічними.²¹

Залучення старших дітей (або молоді) до процесу нагляду за поведінкою молодших вихованців в різних типах закладів. У 6 з 7 відвіданих виховних колоніях для неповнолітніх, адміністрація і персонал закладів самоусувається від виконання своїх обов'язків з охорони і підтримання безпеки існування і співіснування вихованців, перекладаючи свої функції на частину засуджених осіб (так званий «актив»). Це в тому числі породжує неприпустимі засоби покарання та впливу на засуджених.²²

У інтернатах дітей з інвалідністю та «розладами поведінки» селять у найгірших приміщеннях і піддають жорстокому поводженню.

Відмічається, що дітей з інвалідністю в деяких інтернатах тримають прив'язаними до інвалідних візків. Зафіксовано використання седативних та психоактивних ліків у якості хімічного засобу для обмеження пересування, щоб покарати чи контролювати дітей. В одному інтернаті персонал повідомив, що хімічні засоби використовуються на всіх мешканцях, щоб легше керувати їхньою поведінкою.²³

За даними дослідження в рамках Національного превентивного механізму проти катувань у виховних колоніях для неповнолітніх, проведеному у 2014 році, відмічено наступне:

- не запроваджені систематичні тілесні огляди вихованців. Про це свідчать наявні тілесні ушкодження у засуджених, не всі з яких були відповідним чином зафіксовані у документах;

- не ведеться відповідним чином реєстрація всіх інцидентів, пов'язаних із насильством. Відсутнє інформування про факт насильства всіх зацікавлених сторін – батьків або опікунів засудженого, служби у справах дітей, управління ДПтС України у відповідній області тощо;

- немає відповідного реагування на випадки жорстокого поводження та насильства як з боку самої колонії, так і з боку державних органів влади, передусім, прокуратури та ДПтС України.

Вихованці здебільшого не знають, куди і як можна поскаржитися на дії інших вихованців або персоналу та адміністрації установи. Не проводиться у достатній мірі інформаційно-роз'яснювальна робота, відсутнє ефективне правове навчання вихованців.

Відсутність незалежного органу з розслідування заяв про жорстоке поводження призводить до фактичної безкарності осіб, які винні у таких діях. Існуюча субкультура

²⁰Права дитини в закладах соціальної реабілітації в Україні: Спеціальна доповідь з питань реалізації національного превентивного механізму / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : Офіційне видання. – К., 2013. – 110 с.

²¹ «Немає шляху до дому. Експлуатація та насильство над дітьми в сиротинцях України». – Україна. Disability rights international, 2015. <http://www.driadvocacy.org/media-gallery/our-reports-publications/>

²²«Дотримання прав неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях Державної пенітенціарної служби України»: Спеціальна доповідь з питань реалізації національного превентивного механізму / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: офіційне видання. – К., 2014. – 120 с. - <http://khisr.kharkov.ua/files/docs/1419178922.pdf>

²³Disability Rights International: Немає шляху додому. Експлуатація та насильство над дітьми в сиротинцях України. - Україна, 2015. <http://www.driadvocacy.org/media-gallery/our-reports-publications/>

серед засуджених призводить до постійного зростання напруження, а відповідно конфліктів, побиттів та членушкоджень між вихованцями колоній.²⁴

За даними загального дослідження проявів катувань та жорстокого поводження з дітьми в Україні, здійсненого у 2013 році Харківською правозахисною групою²⁵, насильство і жорстоке поводження щодо неповнолітніх є помірно поширеним при затриманні. При тому насильство з боку правоохоронців не завжди зумовлюється необхідністю припинення протиправної поведінки; іноді воно здійснюється з перевищенням службових повноважень. Метою насильства при затриманні також може бути бажання правоохоронців продемонструвати затриманим свою перевагу, самоствердитись, або розрядити психічну напругу.

Насильство при затриманні зазначає майже третина (23 із 80) дітей. Слід відзначити, що описуючи поводження, яке застосовувалось по відношенню до них, діти вказували, що насильство не мало на меті припинення їх протиправних дій, носило характер невинуватого жорстокого та приниження. В кількох випадках правоохоронці, які здійснювали затримання, носили цивільний одяг і відмовлялись пред'являти документи, що не дозволяло від початку впевнено ідентифікувати їх саме як співробітників МВС. Тривожним також є той факт, що в чотирьох випадках діти вважають, що жорстоке поводження з ними з боку правоохоронців було виправданим (через стан алкогольного сп'яніння або агресивну поведінку).

Дуже поширеним є фізичне насильство під час дізнання; основною метою насильства є отримання свідчень, зокрема, визнання власної вини. Але також зустрічаються мотиви демонстрації переваги, знуцання над затриманим або підслідним як самодостатнього процесу, тобто садистські схильності посадової особи. Фізичне насильство може мати характер тортур, найчастіше побоїв та обмеження доступу кисню - згадувались тортури через асфіксію (протигаз, кульок на голові) або нанесення ударів засобами, що не залишають явних слідів на тілі. В одному випадку, за словами респондента, до нього з метою катування застосовувався електричний струм. Найбільшу поширеність має психологічний тиск на затриманих, приниження і погрози; такі методи отримання свідчень практично є правилом. Майже половина дітей (37 із 80) під час дізнання примушувались до подання свідчень шляхом фізичного насильства у поєднанні з психологічним тиском з боку співробітників МВС, тільки психологічний тиск зауважили в 33 інтерв'ю. Переважно, це відбувалось в перший день після затримання; але в кількох випадках фізичне насильство і (або) жорстоке поводження було тривалішим, від кількох днів до кількох місяців, і мало форму тортур.

Умови ІТТ типово не відповідають вимогам до місць, в яких можуть утримуватись неповнолітні. Сам факт перебування затриманого в таких умовах коректно розглядати як жорстоке поводження. Зустрічаються факти утримання неповнолітніх в ізоляторах довше двох діб, в одному приміщенні з повнолітніми.

Насильство щодо неповнолітніх під час перебування в СІЗО може бути пов'язане із слідчими діями, як продовження примусу до надання свідчень, або із покаранням за порушення режиму. В деяких випадках відповідальним за насильство є безпосередньо персонал СІЗО; в інших побиття або інше жорстоке поводження відбувається шляхом поміщення в т. зв. «прес-хату», тобто камеру з агресивними сусідами, яких заохочують до виконання насильницьких дій. Також зустрічаються спонтанні прояви агресії з боку співкамерників.

²⁴ Дотримання прав неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях ДПТС України: спеціальна доповідь НПМ, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Харківський інститут соціальних досліджень, 2014 <http://khisr.kharkov.ua/index.php?id=1419178566>

²⁵ За матеріалами дослідження Катування та жорстоке поводження з дітьми в Україні. / За заг. ред. Захарова Є. Ю. — Харків: Права людини, 2013. — 244 с.

Не вирішені проблеми катування в закладах пенітенціарного типу для дітей та тиск на дітей під час слідчих дій, призводять до трагедій. Так у 2015 році, 14-річного хлопця згвалтували шваброю двоє співкамерників у Житомирському СІЗО №8. В результаті чого, дитина вже перенесла декілька операцій, і досі перебуває на лікуванні. Разом з тим, жоден працівник СІЗО не зміг виявити сексуальне насильство не зважаючи на його серйозний вплив на фізичне здоров'я дитини. Так на третій день після злочину дитину було доставлено у лікарню з підозрою на гострий апендицит, але при обстеженні виявили розрив прямої кишки.²⁶ 16-річний хлопець, якого підозрювали у співучасті у цих же злочинах, але якому не було обрано запобіжний захід тримання під вартою, перебуваючи у СІЗО перед засіданням суду закінчив життя самогубством.²⁷ Побутові умови в СІЗО мають ряд серйозних недоліків. Умови утримання неповнолітніх і повнолітніх є фактично однаковими, хоча передбачається знаходження неповнолітніх в окремих камерах. Особливою формою жорстокого поводження варто вважати гранично затягнуте перебування в СІЗО. Типовий для вибірки засуджених термін становить 8-10 місяців; мінімальний — 1 місяць, максимальний — 16 місяців. Навіть добровільне визнання вини не позбавляє від попереднього ув'язнення. Сенс попереднього ув'язнення як процедури «перевиховання» неповнолітніх також досить сумнівний; наслідками є розлади здоров'я різної тяжкості, посттравматичні стани та соціальна дезадаптація, включно з засвоєнням норм кримінальної субкультури.

Окремої згадки як джерело високих ризиків щодо насильницьких дій заслуговує процедура пересилки між установами, відведені для пересильних приміщення СІЗО і транспортні засоби.

Свобода думки, а також свобода асоціацій та мирних зібрань²⁸

Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання»²⁹ встановлені певні обмеження щодо віку, з якого можна бути **засновником** молодіжної та дитячої громадської організації (14 років).

Щодо проведення мирних зборів – законодавством досі не встановлено на яких підставах та у якому порядку діти можуть організовувати мирні зібрання, навіть не встановлено які існують обмеження в інтересах державної безпеки, громадського порядку і свобод інших осіб.

Якщо взяти до уваги те, що відбувалось під час «Революції гідності», то важко проводити якісь паралелі між задекларованими в законодавстві правами дітей на мирні зібрання та практичним застосуванням такого законодавства. За оперативною інформацією з кінця листопада 2013 року до початку лютого 2014 року в регіонах України правоохоронцями затримано понад 60 дітей у зв'язку з їх можливою причетністю до масових акцій протесту. Незважаючи на те, що діти є особливим суб'єктом правовідносин, який потребує охорони та захисту з боку держави, правоохоронні органи затримували дітей лише за підозрою у причетності до масових акцій протесту. Як правило, такі підозри були абсолютно безпідставними та абсурдними, що грубо порушує права дітей.

Відомо більше 10 випадків кримінального переслідування щодо дітей за ст. 15, 294, 341 Кримінального кодексу України, а також близько 20 випадків провадження стосовно адміністративних правопорушень, в яких звинувачували дітей та їх батьків.

²⁶ Співкамерникам 14-річного хлопця, якого згвалтували у Житомирському СІЗО, оголосили про підозру. Житомир.INFO: - http://www.zhitomir.info/news_150115.html

²⁷ Підозрюваний у крадіжках 16-річний хлопець повісився коли дізнався, що його друга згвалтували у СІЗО. Перший житомирський інформаційний портал: <http://www.1.zt.ua/news/misto/pidozryuvaniy-u-kradizhkah-16-richtniy-hlopets-povisivsya-koli-diznavsya-shcho-yogo-druga-zgvaltuvali-u-sizo.html>

²⁸ За даними ГО «Флора»

²⁹ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

В 2014 році було встановлено непоодинокі порушення органами внутрішніх справ вимог ст.208, ст.213 Кримінального кодексу України щодо негайного повідомлення про затримання дитини Центру безоплатної правової допомоги, батьків або інших представників дитини та органів опіки і піклування.

Разом з тим, «ефективна» та «плідна» робота правоохоронців призвела до цілого ряду випадків отримання дітьми різних за ступенями тяжкості травм, тілесних ушкоджень, черепно-мозкових травм, струсів головного мозку та кульових поранень. Лише в Києві таких результатів роботи охоронців правопорядку нараховується близько 20, в період з листопада 2013 р. - лютого 2014 р., тому не важко уявити масштаби таких порушень прав дітей по всій території України в той буремний період.

Якщо взяти до уваги, що на території східної України та АР Крим протягом 2014 року відбуваються збройні конфлікти, можна констатувати факт цілого ряду порушень прав дитини. Важко стверджувати, що під час проведення бойових дій, діти можуть реалізувати своє право на мирні зібрання або вільно висловлювати власну думку. Наприклад, до громадської приймальні ГО «Флора» в місті Кропивницький протягом 2014-2015 років систематично звертались переселенці із зони проведення АТО з малолітніми та неповнолітніми дітьми, яким на території східної України поступали погрози або залякування стосовно їхнього бачення тих подій, які розгортаються на окупованій території.

Право на інформацію

Законом України «Про доступ до публічної інформації»³⁰ не встановлено вікових обмежень для запитувача інформації. Будь-яка фізична особа без обмежень у віці може отримати відповідь на запит.

Разом з тим, вказаній вище нормі суперечить ст. 39 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»³¹: «Пацієнт, який досяг повноліття, має право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я».

Оскільки норми Закону України «Про доступ до публічної інформації» є новіші за норми ст. 39 «Основи законодавства України про охорону здоров'я», можна вважати, що ці зміни є позитивними щодо забезпечення доступу дитини до інформації з різних джерел.

Доступ дитини до правосуддя³²

За загальним правилом, передбаченим в ч.1 ст. 29 Цивільного процесуального кодексу, “здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття. Виняток з цього правила, який знаходить неоднозначне тлумачення в правозастосуванні, передбачений в ч.2 цієї ж статті, де вказано, що “неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом”. Таким чином, обмежене право звертатись до суду надано лише неповнолітнім віком від 14 до 18 років, особам меншого віку таке право взагалі не надається.

У випадку кримінального провадження неповнолітній будь-якого віку може звернутись до слідчого чи прокурора з повідомленням про кримінальне правопорушення за результатом розгляду якого слідчий або прокурор вносять відомості про це

³⁰<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>

³¹<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

³² Звіт про стан доступу дитини до правосуддя. White & Case LLP, CRIN: 2014 р., : http://wcu-network.org.ua/ua/defence-rights/publications/Zvt_pro_stan_dostupu_ditini_do_pravosuddja

правопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань, таким чином кримінальне провадження вважатиметься відкритим. При цьому питання віку дитини, що звертається до слідчого чи прокурора може вплинути лише на особисте сприйняття серйозності інформації таким слідчим чи прокурором, що й вирішить чи буде внесена інформація в Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Крім того, до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб можуть звертатися Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи³³.

В законодавстві передбачено право Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, прокурорів, органів державної влади звертатись до суду та захищати в судовому процесі права та інтереси неповнолітнього.

Під час розгляду справи малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права: безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку; отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України³⁴.

Суд зобов'язаний роз'яснити малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника, у разі якщо: 1) цього потребують інтереси цієї особи і 2) за віком та станом здоров'я вона може усвідомити їх значення³⁵.

Незалежно від того чи дитина віком від 14 до 18 років самостійно звернулася до суду чи за допомогою законного представника, позивачем, тобто, стороною у справі буде визнаватись дитина, від її власного імені. Оскільки дитина віком до 14 років не може звертатись до суду самостійно взагалі, то в таких справах позивачем, тобто стороною у справі, буде визнаватись її законний представник, який діятиме від свого власного імені, але в інтересах дитини, що й передбачено в ст. 39 Цивільного процесуального кодексу України.

Цивільний процесуальний кодекс містить ряд положень, що створюють лише часткову можливість самостійного захисту дитиною своїх інтересів у судовому процесі. Зокрема, згідно з ст. 27-1 неповнолітня особа може самостійно або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника, у разі якщо цього потребують інтереси цієї особи і за віком та станом здоров'я вона може усвідомити їх значення; суд сприяє створенню належних умов для здійснення дитиною її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Але в цій же ст. 27-1 Цивільного процесуального кодексу передбачено, що «неповнолітній може отримувати інформацію про судовий розгляд лише через представника чи законного представника», що позбавляє неповнолітнього будь-якого віку повноцінно самостійно реалізовувати процесуальні права й обумовлює необхідність участі законного представника в процесі. Саме тому, в ч.2 ст. 29 Цивільного процесуального кодексу передбачено, що суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи, а згідно з ч.2 ст. 43, якщо при розгляді справи буде встановлено, що «якщо малолітня чи неповнолітня особа, позбавлена батьківського піклування, не має законного представника, суд ухвалою встановлює над

³³ Цивільний процесуальний кодекс України, ст. 45.

³⁴ Там же, ст. 27-1.

³⁵ Там же, ст. 27-1.

нею відповідну опіку чи піклування за поданням органу опіки та піклування, призначає опікуна або піклувальника та залучає їх до участі у справі як законних представників».

В будь-якому випадку, ефективне використання прав у цивільному процесі неповнолітнім передбачає обов'язкову участь законного представника. Представник, який має повноваження на ведення справи в суді, може вчиняти від імені дитини усі процесуальні дії, пов'язані зі справою³⁶. Суд може призначити або замінити законного представника за клопотанням малолітньої або неповнолітньої особи, якщо це відповідає її інтересам³⁷.

Іншою є ситуація в кримінальному процесі. Згідно з ч.1 ст. 44, та ч.2 ст. 59 Кримінального процесуального кодексу, якщо потерпілим, підозрюваним або обвинуваченим є неповнолітня особа, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник, а відповідно до вимог ст. 52 Кодексу для захисту інтересів підозрюваного або обвинуваченого неповнолітнього обов'язковою є участь захисника. В разі, якщо неповнолітній виступає свідком, то згідно з ст. 227 Кримінального процесуального кодексу, його допит проводиться за присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Таким чином, повністю самостійна участь неповнолітнього в кримінальному процесі є неможливою.

Сімейне середовище та альтернативний догляд

22.10.2014р. внесено доповнення до Постанови КМУ №866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»³⁸ якими до Постанови зокрема додано розділ «Соціальний захист дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах». Ці доповнення спрямовані на посилення уваги органів соціального захисту та органів у справах дітей на сім'ї, в яких є підозра у неналежному дотриманні прав дитини, що викликані важкою хворобою батьків або одного з батьків; у сім'ї триває процес розлучення та встановлення місця проживання дитини; де діти перебувають в інтернатних закладах через неспроможність батьків задовольнити потреби дитини; де було скоєне фізичне, психічне, сексуальне або економічне насильство над дитиною або є загроза його вчинення; де діти шкільного віку пропускають заняття.

Встановлені строки та процедура повідомлення відповідних органів при виявленні такої родини.

Також у Постанові додано розділ «Особливості провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, переміщеної з зони АТО» - передбачено, що діти, що переміщуються з зони АТО без супроводу законних опікунів підлягають посиленому догляду. Відповідні органи надають статус сироти або дитини, що позбавлена батьківського піклування» відповідно до п. 24 «Статус сироти, якщо батьки не виконують свої обов'язки з причин, яких неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території або території проведення АТО, що підтверджується відповідним актом. Однак, цим та іншими нормативними актами, наприклад змінами від 06.08.2014р до Постанови КМУ №905, посилено перевірку потенційних всиновлювачів. Як наслідок, особи з кола рідних з якими у дитини склались близькі стосунки та які претендують на встановлення над такою дитиною опіки з урахуванням виїзду із зони АТО, згідно із законодавством, проживають в умовах, які майже унеможливають оформлення опіки.

У 2016 році до кількох нормативних актів були внесені зміни, які безперечно можна вважати позитивними, такими, що покращують стан дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та стали важливим кроком у поступовій

³⁶ Цивільний процесуальний кодекс України, ст. 44.

³⁷ Там же, ст. 43.

³⁸<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>

деінституалізації дітей. Зокрема, такі зміни внесені до Сімейного кодексу України (додано розділ, який регулює таку форму догляду за дитиною, як патронат). Патронатні батьки не є опікунами чи піклувальниками, їхнє завдання – тимчасовий догляд за дитиною та її виховання протягом 3-6 місяців. Патронатні батьки після відповідного навчання будуть найматися на роботу місцевими органами влади та отримувати зарплатню із місцевого бюджету.

Доводиться констатувати, що прийняті у 2016 році місцеві бюджети більшості громад не передбачають фінансування патронатних сімей.

Посилено контроль за дитячими будинками сімейного типу, що, безумовно, є позитивною зміною у законодавстві оскільки має за мету підвищення якості життя та дотримання прав дітей у ДБСТ.

Внесено зміни до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування щодо наставництва»³⁹. Відповідно до цих змін законодавчо введено поняття «наставництво», яке має на меті надання дитині, що проживає у спеціальному закладі для дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, допомоги у наданні дитині доступної інформації про її права та обов'язки, допомогу у визначенні та розвитку здібностей дитини, реалізації її інтересів у професійному самовизначенні, формування у дитини практичних навичок, спрямованих на адаптацію її до самостійного життя, зокрема, щодо вирішення побутових питань, розпорядження власним майном та коштами, отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг, ознайомлення дитини з практиками суспільного спілкування та подолання складних життєвих ситуацій, сприяння становленню дитини як відповідальної, успішної особистості, формування у дитини навичок здорового способу життя.

Слід відмітити такий позитивний момент, що укладання договору про наставництво передбачає згоду дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити, а також письмова згода її батьків, інших законних представників.

Хоча деінституалізація дітей заявляється державою як один з пріоритетів (у 2005 році прийнято закон «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»⁴⁰, який передбачав розукрупнення інтернатних закладів та поступовий відхід від них, а у 2012 році – Національну стратегію профілактики соціального сирітства⁴¹, яка передбачає цілеспрямовані заходи по підтримці сімейного виховання дітей та скорочення кількості дітей в інтернатних закладах, розробляється ініційована Уповноваженим Президента з прав дитини Стратегія деінституалізації та виховання дітей у сім'ї на період до 2015 року), інтернатні заклади в Україні залишаються повсякденною реальністю. Більш того, прогрес останніх років щодо зменшення кількості інституалізованих дітей призупинився у зв'язку з збройним конфліктом на сході та анексією Криму.

Так в Україні функціонує розгалужена мережа інтернатних закладів різних типів – 967 сформованих у радянські часи закритих установ, розрахованих на 153,8 тис. місць, у яких наразі перебуває 117,6 тис. дітей (причому сиротами є лише 13 тисяч дітей), з якими працює майже 92 тисячі персоналу.⁴² Інтернатні заклади підпорядковані Міністерству освіти і науки, Міністерству охорони здоров'я та Міністерству соціальної політики, а їх вихованці розподіляються наступним чином: у загальноосвітніх (МОН) – 38 % дітей; спеціальних – 31 %; санаторних – 13 %; для обдарованих дітей (МОН) – 5 %; будинках-

³⁹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

⁴⁰ Закон України №2342-15 у редакції від 02.03.2014 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

⁴¹ Указ Президента України №609/2012 від 22.10.2012 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/609/2012#n9>

⁴² «Українським дітям не місце в інтернатах», 20.11.2013 - <http://health.unian.net/ukr/detail/254807>

інтернатах (МСП) – 5 %; дитячих будинках (МОН) – 3 %; будинках дитини (МОЗ) – 3 %, у інших – 2 % дітей.⁴³

Загальний обсяг фінансування інтернатних закладів становить 5,7 млрд грн на рік, з яких видатки на безпосередні витрати з утримання дітей (харчування, одяг, взуття, ліки) становлять лише 789 млн грн (14 %) від загальної суми). 66 % фінансування спрямовується на зарплату персоналу, решта – на утримання закладів. При цьому наповнюваність інтернатних закладів становить 15-70 %⁴⁴.

Важливо зауважити, що у зв'язку з проведенням АТО на Сході країни 42 заклади різного підпорядкування Луганської області (орієнтовна кількість дітей 2752)⁴⁵ та аналогічна кількість на території Донецької області⁴⁶ перебувають на території, яка владою України не контролюється, відповідно ситуація з цими дітьми не відома.

Кількість дітей, які перебувають в інтернатних закладах збільшилась у 2014 році порівнянні з минулим роком. Значна кількість дітей перебуває в інтернатних закладах за заявами батьків, які не здатні задовольнити потреби дитини через хворобу, бідність чи безробіття, і розміщення дитини в спеціалізованих закладах розглядається батьками як єдина можливість забезпечити належний догляд за нею, її освітнє виховання та утримання. Проблема соціального сирітства збільшується за рахунок евакуації дітей без батьків з територій де відбуваються конфлікти.

Школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування безпідставно реорганізуються у спеціальні школи-інтернати для дітей із вадами психічного розвитку, незважаючи на те, що надати дитині з затримкою психічного розвитку ефективну допомогу в інтернатному закладі неможливо. Це один з шляхів формального зменшення їх чисельності.⁴⁷

Охорона здоров'я та медичне обслуговування

Загальні проблеми охорони здоров'я дітей в Україні:

- відсутність пріоритетного фінансування заходів щодо охорони здоров'я дітей;
- недостатність взаємодії усіх органів влади та відомств щодо реалізації державної політики відносно охорони здоров'я;
- послаблення в останні роки уваги до реалізації профілактичного напрямку, який в охороні здоров'я дітей має бути пріоритетним;
- незадовільна динаміка щодо забезпеченості кадрами, насамперед первинної ланки, та лікарями саме тих спеціальностей (педіатрами, неонатологами, дитячими анестезіологами), діяльність яких безпосередньо впливає на рівень смертності та інвалідності дітей;
- недостатня спрямованість науково-дослідних робіт щодо основних напрямів, які вирішують завдання відносно виживання та розвитку дітей на основі науково-доказової медицини та медико-економічної доцільності;
- невідповідність рівня оснащеності медичним обладнанням та санітарним транспортом закладів охорони здоров'я, де надається медична допомога дітям і матерям, сучасним потребам;

43Про хід виконання указів та доручень Президента України з питань надання якісних соціальних послуг сім'ям з дітьми. - http://www.president.gov.ua/docs/zvit_2612.pdf

44«На утримання інтернатів йде 7,7 млрд на рік, до дітей доходить 15%». 22.10.2013 - <http://nbnews.com.ua/ua/news/103058/>

45Дані Харківського інституту соціальних досліджень - <http://khisr.kharkov.ua/index.php?id=1417345367>

46Дані Харківського інституту соціальних досліджень - <http://khisr.kharkov.ua/index.php?id=1417345144>

47 Інтернати і спеціалісти соціальної роботи: війна світоглядів? Котляр Алла - <http://gazeta.dt.ua/socium/internati-i-specialisti-socialnoyi-roboti-viyna-svitoglyadiv-.html>

- недостатній рівень доступності до спеціалізованої медичної допомоги, насамперед дітей, які проживають у сільській місцевості;
- неповне централізоване забезпечення медичними імунобіологічними препаратами та нерегулярне постачання вакцини й перебування її в тривалих карантинних;
- недостатня поінформованість населення щодо здорового способу життя, раціонального харчування, профілактики інфекційних захворювань, у тому числі тих, що передаються статевим шляхом, збереження репродуктивного здоров'я тощо.⁴⁸

До Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»⁴⁹ у 2014 році додано ст.53-1 щодо реєстрації, визначення заходів та безоплатності лікування громадян, які страждають на рідкісні (орфанні) захворювання. Вказана норма має відношення до забезпечення прав дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я і засобами лікування хвороб, однак суттєвих змін до базових нормативних актів не виявлено.

Показники рівня охоплення щепленнями знижується з часом, до третьої дози щеплення показники знижуються майже до третини дітей відповідного віку. Так у 2013 році майже всім дітям віком 18–29 місяців (94,5%) протягом перших 12 місяців життя зроблено щеплення БЦЖ, а 79,4% дітей дістали першу дозу щеплення АКДП. Частка щеплених дітей знижується до 41,8% – тих, які дістали третю дозу. Протягом перших 12 місяців життя 79,0% дітей дістали першу дозу щеплення проти поліомієліту. Частка щеплених дітей знижується до 47,8% – тих, хто дістали третю дозу щеплення. Вакцинацією проти кору, паротиту й краснухи (КПК) охоплено 62,7% дітей у віковій групі 18–29 місяців. Лише 65,1% дітей у віці до 1 року дістали першу дозу щеплення від гепатиту Б. Рівень охоплення для третьої дози скорочується аж до 26,1%. Рівень охоплення щепленнями проти гемофільної інфекції протягом перших 12 місяців становить 74,9% – для першого щеплення у віці 1 місяця та 60,7% – для другого щеплення у віці 4 місяців.⁵⁰

Рівень виключно грудного вигодовування у закладах зі статусом «Лікарня, доброзичлива до дитини» у малюків до 6 місяців у 2013 році складає 62,9%, що відповідає показнику, передбаченому Загальнодержавною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року. Питома вага дітей, які отримували грудне молоко у віці 12 місяців і більше – 30,9%. Забезпечення зростання рівня грудного вигодовування дітей є однією з пріоритетних задач ініціативи «Лікарня, доброзичлива до дитини».⁵¹

Однак, за іншими даними, загальний рівень грудного вигодовування значно нижчий та не відповідає рекомендованому рівню - 19,7% дітей у віці до 6 місяців перебувають на виключному грудному вигодовуванні, 51,6% дітей цього віку перебувають переважно на грудному вигодовуванні. Продовжують перебувати на грудному вигодовуванні 37,9% дітей віком 12–15 місяців та 22,0% дітей віком 20–23 місяці. Лише 65,7% дітей були прикладені до грудей протягом першої години після народження. 87,1% матерів почали грудне вигодовування протягом першої доби після пологів. Загалом 43,2% малюків віком 6–8 місяців отримували тверду, напівтверду або

⁴⁸На основі матеріалів Конференції «Медико-соціальні проблеми дитячого віку» 11-12 квітня 2013 на базі ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І.Я.Горбачевського МОЗ України» <http://www.tdmu.edu.ua/ukr/news/informmm1.htm> -

⁴⁹<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

⁵⁰Україна. Мультиіндикаторне кластерне обстеження домогосподарств, 2012 / Держ. служба статистики У45 України [та ін.]. - К.: К.І.С., 2013

⁵¹За даними ініціативи ВООЗ/ЮНІСЕФ в Україні <http://kdm-idd.org.ua/idd/index.php?tab=1&subtab=1&submenu=138&entity=847>

м'яку їжу⁵². У 68% шкіл немає лікаря, в 33% – медичної сестри; у сільських школах у 85% немає лікарів, у 59% – медсестер⁵³.

Проблемою залишається недостатня бюджетна забезпеченість медичної сфери. Особливо це стосується лікування рідкісних хвороб, зокрема дитячих. Так у 2012 році видатки Держбюджету забезпечували потреби у лікуванні хвороби "Гоше" на 25%, ниркової недостатності (діаліз) – на 37%, первинного імунодефіциту – на 10%, стаття «Дитяча онкологія та онкогематологія» фінансувалася на 45% від потреби. Видатки на лікування деяких хвороб (аутизм, епілепсія, мукополісахаридоз) взагалі не було передбачено. З часом ці проблеми не набувають системного вирішення, а лише загострюються.

Недостатнім є забезпечення ліками та нерегулярність їх поставки, відсутність трансплантаційних методів лікування, відсутність стабільного реабілітаційного етапу лікування онкохворих дітей, відсутність умов для надання спеціальної паліативної допомоги. Порушується право дітей на батьківський догляд в лікувальному закладі, зокрема батькам заборонено перебувати в стаціонарі разом з дитиною, вік якої більше шести років.⁵⁴

Діти з інвалідністю

Змінами від 04.07.2013р №№ 410-VII до Закону «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам»⁵⁵ збільшено розмір надбавки за догляд за такою дитиною "Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом підгрупи А встановлюється в розмірі:

на дитину-інваліда підгрупи А віком до 6 років - прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;

на дитину-інваліда підгрупи А віком від 6 до 18 років - прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років";

"Надбавка на догляд за іншою дитиною-інвалідом встановлюється в розмірі:

на дитину-інваліда віком до 6 років - 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;

на дитину-інваліда віком від 6 до 18 років - 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років".

Наказ МОН від 15.05.2013р. №512 «Про створення робочої групи з питань дошкільної освіти дітей з особливими потребами в Україні»⁵⁶ спрямовано на підвищення реалізації дітьми з інвалідністю права на освіту.

Можна вважати, що підвищено рівень державної допомоги особам, що доглядають за людьми з інвалідністю та ведеться робота з розробки програми для дітей з інвалідністю. Але досі у законодавстві не реалізовані норми щодо обов'язкового облаштування безбар'єрного простору на усіх рівнях навчальних закладів шкільної та позашкільної освіти для дітей з інвалідністю, наприклад 24.03.2016 року після тривалого громадського обговорення МОЗ України своїм наказом за № 234 затвердив «Санітарний регламент до дошкільних навчальних закладів», що взагалі не враховує потреби дітей з маломобільних груп. Не знаходять відображення у нормах безпосередньої дії заходи щодо забезпечення державою повноцінного життя та життя в умовах, що забезпечують гідність та полегшують участь у суспільному житті дітям з ментальними або фізичними порушеннями, що не відповідає вимогам ст.23 Конвенції. Також не знаходить

⁵²Україна. Мультиіндикаторне кластерне обстеження домогосподарств, 2012 / Держ. служба статистики У45 України [та ін.].- К.: К.І.С., 2013

⁵³Стан та чинники здоров'я українських підлітків : моногр. / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, О.П. Артюх та ін. ; наук. ред. О.М. Балакірева. – К. : ЮНІСЕФ, Укр. ін.-т соц. дослідж. ім. О. Яременка ; К.І.С., 2011. – 172 с.

⁵⁴За даними дослідження ВГО "Спільна мета" <http://commongoal.org.ua/?p=145>

⁵⁵<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/410-18>

⁵⁶<http://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/35904/>

відображення на законодавчому рівні проблема інтеграції дітей з інвалідністю у суспільство (окрім розробки плану щодо інклюзивного навчання). Вказані норми переважно стосуються матеріального становища дітей з порушеннями здоров'я, та все одно не відповідають реальним потребам. Жодним чином не враховані інші потреби дітей з інвалідністю, не розроблено систему інтеграції та соціальної адаптації таких дітей у суспільство, які б давали можливість максимально полегшити життя таких дітей. Не встановлена відповідальність за незабезпечення безбар'єрного простору, що призводить до майже повної ізоляції таких дітей від суспільства, оскільки норма, що не має підкріплення у вигляді сурової відповідальності на практиці залишається нормою декларативною.

Є сподівання на розроблюваний проект Закону «Про освіту», статтями 16 та 17 якого декларується створення умов для забезпечення права на освіту дітей з інвалідністю, зокрема запровадження інклюзивного навчання.

Законопроект про встановлення тимчасової державної допомоги, що надається сім'ям, що виховують дітей – інвалідів, та матерям одиначкам, що виховують дітей з інвалідністю у розмірі не менш 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, що був винесений на розгляд ще у першій декаді 2016 року, на жаль так і залишився законопроектом.

Споживання наркотиків, алкоголю, тютюну та інших психотропних речовин

За даними вітчизняних наркологів в Україні постійно вживає алкогольні напої 1% 12–13-річних дітей і близько 5% 16–18-річних. Разом з тим, стосовно осіб, які реалізовували дітям алкогольні напої та цигарки, складено лише 1,3 тис. протоколів про адміністративні порушення. Встановлено лише 102 правопорушення, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків у 9 тис. перевірених навчальних і розважальних закладах⁵⁷. У червні 2014 розроблено «Спільний план дій МВС та Фіскальної служби України щодо недопущення порушень законодавства в частині реалізації алкогольних та тютюнових виробів неповнолітнім».

76% підлітків (віком від 14 до 16 років) мають досвід вживання слабоалкогольних напоїв⁵⁸. 5,2% вперше спробували алкоголь до досягнення 15 років⁵⁹.

В Україні найчастіше починають курити у підлітковому віці, при цьому відсоток тих, хто вперше викуриє цілу цигарку до 15 років, у містах і селах суттєво не відрізняється (3,0–2,4%)⁶⁰. Досвід курити цигарки мають від 20% до 78% підлітків; хлопці починають курити в 11-річному віці, дівчата – в 13-15 років; 11% підлітків курять щодня, а 4% – раз на тиждень. 15% підлітків починають вживати алкоголь в 11 років, а марихуану і гашиш пробували 16% підлітків віком 15-17 років⁶¹.

Більше половини молодих людей періодично вживають психоактивні речовини, при цьому перший досвід вживання припадає на вік 11-15 років⁶².

За результатами дослідження серед 1 335 учнів 9–11 класів Харківських загальноосвітніх навчальних закладів⁶³:

⁵⁷За даними дослідження ВГО «Спільна мета» <http://commongoal.org.ua/?p=145>

⁵⁸За даними Українського науково-дослідного інституту соціальної судової психіатрії та наркології <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24321224.html>

⁵⁹Україна. Мультиіндикаторне кластерне обстеження домогосподарств, 2012 / Держ. служба статистики У45 України [та ін.].- К.: К.І.С., 2013.

⁶⁰Україна. Мультиіндикаторне кластерне обстеження домогосподарств, 2012 / Держ. служба статистики У45 України [та ін.].- К.: К.І.С., 2013.

⁶¹О. О. Алексеев. Сучасний стан та чинники здоров'я українських підлітків // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2013. – С.42.

⁶² За даними Фонду народонаселення ООН <http://www.unfpa.org.ua/news/210.html>

⁶³За даними соціально-гігієнічного дослідження, проведеного ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України» <http://www.moral.gov.ua/news/761/>

- середня інтенсивність вживання сигарет 2–5 сигарет на добу у 21,1% підлітків, 6–10 сигарет – у 13,6% (хлопці – 11,6 %, дівчата – 14 %); більше 10 на добу – 16,3% хлопців; понад 17% учнів усвідомлюють, що в них сформувалась тютюнова залежність.
- майже 13 % підлітків визнають досвід вживання наркотичних речовин (хлопці 24,4%, дівчата – 7,8%); вживають наркотики 1,4 % учнів (хлопці – 2,45%, дівчата – 1%).
- рівень вживання алкогольних напоїв - пиво 2–3 рази на тиждень 12,7% підлітків; майже щодня – 3,7% (хлопці – 4,9 %, дівчата – 3,3 %); слабоалкогольні напої (лонгер, ром-кола, бренді-кола) майже щодня вживали – 1,6% лише дівчата; ступінь вживання міцних алкогольних напоїв - 5,1% підлітків – раз на тиждень, 1,7 % вживали горілку 2–3 рази на тиждень; в стані алкогольного сп'яніння бачили своїх друзів 83,2% підлітків.
- початком інтимних відносин для 16% учнів (хлопці – 11,1%, дівчата –18,2%) став вік 14 років.

ВІЛ/СНІД

У результаті виконання загальнодержавної програми боротьби зі СНІДом 2009–2013 років спостерігається тенденція до стабілізації епідемічної ситуації, зокрема знизився показник темпів приросту нових випадків ВІЛ-інфекції (з 16,8% у 2006 році до 3,6% в 2011 році), зменшилася частка випадків захворювання на ВІЛ-інфекцію у віковій групі від 15 до 24 років, майже у шість разів знизився показник частоти передачі ВІЛ від матері до дитини.

За даними офіційної статистики Міністерства охорони здоров'я України, у 2013 році народилося 3898 дітей, матері яких є ВІЛ-позитивними. Станом на 1 січня 2014 року, у 3129 дітей, народжених ВІЛ-інфікованими жінками, було виявлено ВІЛ, а 6915 дітей чекають підтвердження свого статусу. Протягом 2013 року 71 дитина померла від захворювань, зумовлених СНІДом, станом на 1 січня 2014 року 908 дітей живуть зі СНІДом⁶⁴.

Щодо профілактики передачі ВІЛ від матері до дитини (ППМД), то проблематичним залишається питання досягнення рівня передачі ВІЛ від матері до дитини 2%, як цільового індикатора Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 рр⁶⁵.

Лише 44.8% дівчат і 42.8% хлопців у віці 15-24 років мають правильні всебічні знання про ВІЛ/СНІД. Відсоток молодих людей у віці 15-24 років, котрі мали ризиковані статеві контакти протягом останнього року (з випадковим партнером) становить 69.5% серед дівчат і 95.9 серед хлопців. З них тільки 72.7% дівчат і 74.4% хлопців використовувати презервативи під час останнього ризикованого статевого контакту⁶⁶.

В 2013 р. затверджено «Загальнодержавну цільову соціальну програму протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 рр». Фінансування Програми планується здійснювати за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, Глобального фонду для боротьби зі СНІДом, туберкульозом і малярією, а також інших джерел в сумі 6,3 млрд.грн.

Створена та функціонує система клінік дружніх до молоді у великих містах. Молодь та діти маленьких міст та сіл не мають доступу до клінік дружніх до молоді. Безкоштовних реабілітаційних центрів для дітей, які вживають наркотики немає.

Проекти з профілактики ВІЛ серед дітей вулиці починаючи з 2015 року не підтримуються ні державним фондом, ні місцевими бюджетами.

64 За даними програми ВІЛ/СНІД представництва ЮНІСЕФ в Україні http://www.unicef.org/ukraine/ukr/activities_11400.html

65 За даними фонду АнтиСНІД <http://www.antiaids.org/ru/hiv-aids/ukraine/1421/11411>

66 За даними Фонду народонаселення ООН <http://www.unfpa.org.ua/news/210.html>

Коштів на інформаційні кампанії держава не виділяє. Інформаційними заходами, в основному, охоплені діти, які навчаються в школах, ПТУ, ВУЗах. Поза увагою залишаються діти, які випали з учбового процесу, діти вулиці.

Рівень життя

Зміни до ст. 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»⁶⁷ від 10.10.2013 в редакції від 15.01.2015р. спрощують процедуру отримання допомоги по народженню дитини - «Для призначення допомоги при народженні дитини до органу праці та соціального захисту населення за умови пред'явлення паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, та свідоцтва про народження дитини подається одним з батьків (опікуном), з яким постійно проживає дитина, заява за формою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, та копія свідоцтва про народження дитини». Таким чином, вказано вичерпний перелік документів, які потрібні для оформлення державної допомоги при народженні дитини.

Змінами від 02.03.2015р. № 221-VIII до Закону України «Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям»⁶⁸ збільшено розмір допомоги на дитину - «Розмір державної соціальної допомоги збільшується на кожну дитину віком до 13 років на 250 гривень, на кожну дитину віком від 13 до 18 років - на 500 гривень». Тобто, підвищено розмір допомоги на дітей з сімей, що мають статус малозабезпечених.

Зміни до ст. 8 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»⁶⁹ визначають збільшення розміру державної допомоги випускникам навчальних закладів до шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку. Змінами від 16.10.2012 №5462-VI до вищевказаного закону доповнено ст. 39-11, якою встановлюється, що «у період канікул особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються в професійно-технічних, вищих навчальних закладах, виплачуються (за нормами службових відряджень) добові за час перебування у дорозі (туди і назад) та вартість проїзду залізничним, водним, міжміським автомобільним транспортом до закладів чи сімей, де вони виховувалися, чи у місця відпочинку за рахунок асигнувань, що виділяються для цієї мети центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, із коштів, передбачених у державному бюджеті окремим рядком на утримання та соціальне забезпечення осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Таким чином, підвищено розмір державної допомоги випускникам закладів з числа дітей-сиріт.

Загалом, є тенденція на покращення рівня життя, але це має не системний характер та цілком направлено лише на підтримку певного матеріального рівня життя. Щодо забезпечення прав дитини на гідні соціально – побутові умови, розвиток особистості та т.п. законодавство позитивним чином не змінювалось. Вказані норми направлені на упорядкування та можливо як результат – прискорення отримання належних виплат, майже ніяк не зачіпають інші аспекти окрім матеріальних. Також відсутній механізм контролю за використанням отриманих коштів на користь дитини.

Важливою проблемою, яку бачать самі медики, є реформування медицини, яке призводить до потрапляння педіатрії до сімейної медицини. Така ситуація виправдана в умовах сильної економіки. В протилежних умовах якісна педіатрична допомога неможлива⁷⁰.

⁶⁷<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

⁶⁸<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>

⁶⁹<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

⁷⁰<http://www.guoz.te.ua/XML/270320148.htm> - Управління охорони здоров'я Тернопільської ОДА (27.03.2014)

Освіта, дозвілля, культурна діяльність⁷¹

Зміни від 03.07.2012 № 5029-VI до Закону “Про загальну середню освіту”⁷² зазначають, що «1. Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, мовними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення. Держава гарантує молоді право на отримання повної загальної середньої освіти і оплачує її здобуття. Повна загальна середня освіта в Україні є обов’язковою і може отримуватися у різних типах навчальних закладів. Держава гарантує безоплатне забезпечення підручниками учнів загальноосвітніх навчальних закладів із числа дітей-сиріт, дітей-інвалідів/інвалідів I-III групи, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”. Учні загальноосвітніх навчальних закладів, які вивчають мови національних меншин, забезпечуються підручниками у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

Зміни від 05.06.2014 до ч.3. ст.12 Закону України «Про дошкільну освіту»⁷³ закріплюють, що «Для задоволення освітніх, соціальних потреб, організації корекційно-розвиткової роботи у складі дошкільних навчальних закладів можуть створюватися спеціальні та інклюзивні групи для виховання і навчання дітей з особливими освітніми потребами». Ключовою фразою, що містить помилку, тут слід вважати фразу «можуть створюватись». Оскільки норма не має вказівного характеру, за тенденцією, що склалась у цій сфері можна впевнено стверджувати, що фактично створення таких груп унеможливлено. Також норма не має роз’яснень, у якій ситуації та за якою процедурою такі групи мають бути створені. «У всіх типах дошкільних навчальних закладів при реалізації права дітей на дошкільну освіту враховуються особливі освітні потреби у навчанні і вихованні кожної дитини, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами відповідно до принципів інклюзивної освіти».

У ч.3 ст.21 Закону України «Про загальну середню освіту»⁷⁴ визначається - «Діти з особливими освітніми потребами, які навчаються у спеціальних і інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів, забезпечуються безоплатним гарячим харчуванням протягом усього періоду навчання у загальноосвітньому навчальному закладі». Ч.1 ст.25 вводить посаду асистента вчителя інклюзивних класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Зміни до ч.4.ст.11 Закону України «Про загальну середню освіту»⁷⁵ зазначають, що «4. Рішення про створення загальноосвітнього навчального закладу, заснованого на приватній формі власності, приймається засновником (власником) у порядку, встановленому законодавством України. Релігійні організації, статути (положення) яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку, можуть бути засновниками (власниками) загальноосвітніх навчальних закладів».

Зміни до ч.3.ст.16 Закону України «Про дошкільну освіту»⁷⁶ говорять - «Релігійні організації, статути (положення) яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку, можуть бути засновниками (власниками) дошкільних навчальних закладів».

⁷¹За матеріалами щорічної доповіді “Права людини в Україні 2014”, УГСПЛ http://helsinki.org.ua/index.php?id=1398061007#_ftn2

⁷²<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

⁷³<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

⁷⁴<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

⁷⁵<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

⁷⁶<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

Зміни від 28.12.2014р. №76-VIII до Закону України «Про позашкільну освіту»⁷⁷ підкреслюють, що «Органи місцевого самоврядування можуть забезпечувати пільговий проїзд учнів, вихованців, слухачів до місця навчання і додому у порядку та розмірах, визначених органами місцевого самоврядування, та передбачати на це відповідні видатки з місцевих бюджетів» та відповідні норми у ч.3.ст.5 Закону України «Про охорону дитинства»⁷⁸ підтверджують, що «можуть забезпечувати пільговий проїзд учнів, вихованців, студентів до місця навчання і додому у порядку та розмірах, визначених органами місцевого самоврядування, та передбачати на це відповідні видатки з місцевих бюджетів».

Зміни від 14.05.2015 №425-VIII до Закону України «Про охорону дитинства»⁷⁹ - щодо державної цільової підтримки зазначають - «Держава забезпечує особам, визнаним учасниками бойових дій відповідно до пункту 19 частини першої статті 6 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", та їхнім дітям, дітям, один із батьків яких загинув (пропав безвісти) у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів, а також внаслідок захворювання, одержаного в період участі в антитерористичній операції, дітям, один із батьків яких загинув під час масових акцій громадянського протесту або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час масових акцій громадянського протесту, дітям, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у професійно-технічних навчальних закладах, - до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, державну цільову підтримку для здобуття професійно-технічної освіти у державних та комунальних навчальних закладах».

Таким чином, можна зазначити, що внесено зміни до законодавства про освіту, у тому числі щодо необхідності урахування потреб в інклюзивній освіті, також закріплена можливість релігійних організацій бути засновниками шкільних та дошкільних закладів освіти, відповідно до вимог часу передбачені пільги при отриманні освіти для дітей учасників АТО та дітям – ВПО, що відповідає нормам ст. 28 Конвенції. Однак для повноцінного вирішення проблем забезпечення права на освіту цього недостатньо.

Лише протягом першого півріччя 2013 р. до Уповноваженого Президента України з прав дитини надійшла інформація про скорочення контингенту учнів, припинення діяльності або загрозу закриття понад 30 закладів позашкільної освіти практично з кожного регіону України. Міністерство фінансів України листом від 28 січня 2013 р. №31-05030-10-5/2514 внесло низку пропозицій, реалізація яких може призвести до масового закриття шкіл естетичного виховання дітей, зменшення кількості дітей, які відвідують позашкільні навчальні заклади. Зазначені пропозиції набули широкого розголосу в ЗМІ та викликали негативний резонанс в суспільстві.

На сьогодні відсутня точна статистика про мережу закладів позашкільної освіти, про дітей, які охоплені позашкільною освітою. Кожне міністерство (Міністерство освіти і науки, Міністерство культури, Міністерство молоді та спорту) веде відомчу статистику, а єдиної державної статистики, яка б відображала тенденції у цій галузі немає. Немає також і інформації про те, скільки дітей отримують послуги з позашкільної освіти поза межами позашкільних навчальних закладах у фізичних осіб-підприємців. Ситуація в регіонах щодо розвитку позашкільної освіти є різною. На початок 2013 р. питома вага дітей, охоплених позашкільною освітою, варіювала від 28,1% у Закарпатській до 92,7% у Київській областях. Такий стан справ обумовлений, насамперед, недоліками системи фінансування позашкільних навчальних закладів. Відповідно до Бюджетного кодексу

⁷⁷<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

⁷⁸<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

⁷⁹<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

України видатки на утримання позашкільних навчальних закладів здійснюються за рахунок частини доходів місцевих бюджетів, які не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

2013 р. проголошений Роком дитячої творчості⁸⁰. Відповідно до звіту Уповноваженого Президента України з прав дитини⁸¹, 7 березня 2013 р. Глава держави оприлюднив нові соціальні ініціативи «Діти – майбутнє України»⁸², якими визначив пріоритетні напрями діяльності центральних і місцевих органів влади стосовно створення сприятливих умов для всебічного розвитку кожної дитини. Попри це, додаткових цільових коштів призначених для модернізації, розвитку, відкриття нових позашкільних навчальних закладів Урядом не виділено. Проблема полягає в тому, що велика кількість гуртків, особливо якісних та популярних, є не просто платними, а вимагає суттєвої плати від батьків.

Проблемою залишається доступ дітей з інвалідністю до освіти. У цілому, на сьогодні в Україні для таких дітей працюють близько 2 тис. дошкільних навчальних закладів компенсуючого (санаторні, спеціальні) та комбінованого типу, де разом із здобуттям дошкільної освіти діти отримують корекційно-реабілітаційну допомогу. Однак, слід зауважити, що у сільській місцевості охоплення дітей з інвалідністю дошкільною освітою знаходиться на неналежному рівні через майже повну відсутність дошкільних груп спеціального призначення (компенсуючого типу)⁸³. За даними Дослідження стану інклюзивної освіти в Україні, на сьогодні лише 11 відсотків шкіл України частково пристосовані для навчання школярів з інвалідністю. Ще менше навчальних приміщень відповідають нормам безпеки і вільного пересування: це пандуси, ліфти, спеціальні гігієнічні кімнати, відповідні двері, меблі, освітлення.⁸⁴

За статистичними даними, у загальноосвітніх навчальних закладах у 2012/2013 навчальному році навчалось 58 586 дітей з інвалідністю. Пункт Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини стосовно запровадження в загальноосвітніх навчальних закладах системи інклюзивного навчання фінансується державою не повною мірою.⁸⁵ На 2014 р. заходів щодо захисту прав дітей з інвалідністю в Національному плані дій на виконання Конвенції ООН про права дитини не передбачено.

Певні позитивні зрушення є за рахунок донорського фінансування. В рамках Канадсько-українського проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»⁸⁶ (5 млн. канад. дол.) розроблено нормативно-правову базу у сфері інклюзивної освіти, створено 2 інклюзивних ресурсних центри (ІРЦ) у Львівському та Кримському регіонах, видана методична література. Центри позиціонуються як державно-громадські інституції. За підтримки фонду «Відродження» проведено сотні тренінгів для освітян, розроблені програми інклюзивної освіти для дитячих садочків та початкової школи. Результатом став наказ МОН № 1034 від 23.07.2013 «Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року», яким передбачено узагальнити весь попередній досвід, розпочати відповідну підготовку вчителів у ВНЗ та забезпечити системну консультативно-роз'яснювальну роботу серед освітян, батьків та громадськості щодо забезпечення права на освіту дітей з інвалідністю.⁸⁷

⁸⁰Указ Президента України від 28 грудня 2012 р. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/756/2012>

⁸¹Звіт Уповноваженого Президента України з прав дитини про проведену роботу у I півріччі 2013 р. <http://www.president.gov.ua/news/29367.html>

⁸²http://www.president.gov.ua/docs/initiative_11.pdf

⁸³<http://mlsp.kmu.gov.ua/document/156474/st.doc>

⁸⁴Дослідження стану інклюзивної освіти в Україні, <http://timo.com.ua/node/10040>

⁸⁵Дослідження стану інклюзивної освіти в Україні, <http://timo.com.ua/node/10040>

⁸⁶<http://www.education-inclusive.com/ircs/>

⁸⁷<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1034729-13>

Окремою проблемою постає забезпечення права на освіту дітям, що проживають у зоні АТО та в Криму.

10,7 тисяч учнів з зони АТО Донецької області та 3,8 тисяч з Луганської навчаються на мирних територіях відповідних областей. До навчальних закладів інших регіонів країни зараховано 25,3 тисяч учнів Донецької та 15,2 тисяч учнів Луганської області. Для здобуття професійно-технічної освіти до навчальних закладів інших регіонів України звернулися 1216 осіб з Донецької і Луганської областей. На кінець листопада 2014 року із зони АТО було евакуйовано 3 вищих навчальних заклади III-IV рівнів акредитації та 2 заклади I-II рівнів акредитації. До вузів інших регіонів України у якості тимчасово допущених до занять переведено 5538 студентів. З Луганської області на постійній основі переведено 3163 студенти, а з Донецької – 2366. У регіонах Донецької області, де наразі ведуться бойові дії, залишаються закритими 147 шкіл. 187 навчальних закладів є частково чи повністю зруйнованими. Окрім того, тільки в західній частині Донецької області знищено понад 150 шкіл, тож близько 50 тисяч дітей тут не мають змоги навчатися в нормальних умовах.

На частині території Донецької області, яка тимчасово підконтрольна бойовикам, знаходиться 490 загальноосвітніх шкіл різних типів, а в Луганській – 363 заклади. На непідконтрольній території навчання ведеться за російськими підручниками, програмами, переведено оцінювання на «п'ятибальну систему». Діти отримують атестати та свідоцтва зразка Луганської та Донецької республіки.

Доступ до освіти ускладнено через недосконалість системи перетину кордону з неконтрольованою зоною АТО: так навесні діти-абітурієнти, які мали бажання складати ЗНО не могли потрапити на пробні іспити через те, що не пропускали або на блокпостах ЛНР чи ДНР, а також на українських блокпостах.

Відпочинок, дозвілля, культурна та мистецька діяльність

Зміни від 3 червня 2014 року № 1295-VII до ч.1 ст.13 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей»⁸⁸ зазначають, що «Діти віком від 4 до 7 років перебувають у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку разом із батьками або іншими законними представниками». Зміни від 14.07.2015 592-VIII п.9 ст.1 та ст.24 до цього ж Закону розширюють перелік дітей, що потребують особливої соціальної уваги та підтримки та фінансування оздоровлення та відпочинку такої категорії дітей.

Вказані норми майже не відображають необхідності закріплення у законодавстві різноманітних заходів та системи забезпечення прав дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті та наданню рівних можливостей для культурної творчої діяльності.

Спеціальні заходи захисту

Діти-біженці та діти, які шукають захист в Україні

Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту»⁸⁹ був прийнятий 08.07.2011 року, і вступив в силу 04.08.2011 року. Згідно із Законом з'явився новий статус – особа, яка потребує додаткового захисту, який передбачив можливість врегулювання статусу осіб, які не є Конвенційними біженцями (згідно з Конвенцією 1951 року), але потребують захисту, оскільки така особа не може або не бажає повернутись до країни громадянства чи попереднього місця проживання внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання

⁸⁸<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/375-17>

⁸⁹<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>

застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини.

Також Законом передбачені виняткові нормативні положення для процедури визнання статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту для дітей, розлучених із сім'єю. А саме: обов'язковість прийняття заяви про надання захисту від дитини, прийняття в повну процедуру розгляду в день прийняття заяви про надання захисту, документування в день прийняття заяви про надання захисту, додаткові гарантії забезпечення прав (обов'язкова присутність на співбесіді з дитиною адвоката, психолога та педагога).

Надання дітям офіційно визнаних біженців відповідного похідного статусу біженця не гарантується зазначеним Законом. Таке положення міститься в підзаконному нормативно-правовому акті – Наказі Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2011 N 649 Про затвердження Правил розгляду заяв та оформлення документів, необхідних для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, втрату і позбавлення статусу біженця та додаткового захисту і скасування рішення про визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту⁹⁰. А саме, п. 6.5. зазначених Правил передбачає, що неповнолітні члени сім'ї, внесені в заяву-анкету особи, яка подала заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту (щодо визнання яких біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, висловлена письмова згода заявника в анкеті чи в заяві), зазначаються у рішенні про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, як такі, що отримали захист в Україні. Згідно з цим положенням, діти осіб, яким наданий захист в Україні, після досягнення ними 16-річного віку можуть отримати посвідчення біженця або особи, яка потребує додаткового захисту. Але закріплення цього положення не на рівні Закону, а на рівні підзаконного нормативно-правового акту зменшує гарантії на виконання норми. Так, підзаконний нормативно-правовий акт передбачає простішу процедуру внесення в нього змін, або його скасування та прийняття нового. В такому разі гарантія, не закріплена в Законі, може не знайти своє відображення в підзаконному нормативно-правовому акті.

Так, Законом України “Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту” передбачено, що функції законного представника дитини, розлученої із сім'єю, виконує орган опіки та піклування. Відповідно до Цивільного Кодексу України органом опіки та піклування є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад. Цей орган включає кілька департаментів (підрозділів, відділів) адміністрацій або виконавчих органів міських, районних у містах, сільських, селищних рад, що ускладнює його роботу. Більш того, орган опіки та піклування збирається за певним розкладом, що унеможлиблює термінове вчасне призначення законного представника для дитини, розлученої із сім'єю. В той же час в Україні створені Служби у справах дітей, на які Постановою Кабінету Міністрів України № 866 від 24.09.2008 року «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»⁹¹, покладене безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Слід також зауважити, що діти, розлучені із сім'єю, згідно із Законом України Про охорону дитинства⁹², є дітьми, які позбавлені батьківського піклування. Призначення законного представника дитині, а також представлення її інтересів під час процедури надання їй

⁹⁰<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1146-11>

⁹¹<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>

⁹²<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

захисту в органах міграційної служби також є захистом прав дитини. Отже, аналіз наведених норм свідчить про те, що законний представник може бути призначений безпосередньо Службою у справах дітей, без залучення бюрократичного органу опіки та піклування.

Натомість, Інструкція про взаємодію органів виконавчої влади в роботі з дітьми, розлученими із сім'єю, які не є громадянами України і звернулися до компетентних органів із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту не уточнює, не роз'яснює положення Закону України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту", а просто відтворює норму, яка міститься в ньому. Саме тому в деяких регіонах України Служби у справах дітей не призначають законних представників дітям, розлученим із сім'єю, а лише передають звернення міграційної служби до органу опіки та піклування для подальшого виконання. Таким чином, при цьому зовсім не враховуються інтереси дитини. Окрім цього, це призводить до того, що без законного представника дитина не може звернутись із заявою про надання захисту в Україні, залишається недокументованою та залишається на території України на незаконних підставах, і не за свого бажання порушує законодавство України. Таке становище може призвести до накладення адміністративних санкцій.

Щодо надання перекладача, то не дивлячись на те, що законодавством (Законом та Інструкцією) обов'язок надання перекладача для дитини, розлученої із сім'єю, покладений на Державну міграційну службу України, нажаль, ця гарантія не виконується ДМС України. Під час надання законного представника дитині, під час процедури надання дитині захисту в Україні, держава продовжує користуватись послугами неурядових організацій, які займаються захистом прав біженців, а за відсутності в регіоні таких організацій, переклад може бути не наданий.

Рекомендація щодо вживання заходів для того, щоб жодна дитина-шукач притулку чи дитина-біженець не була позбавлена волі нажаль не виконується Україною.

Не дивлячись на те, що відповідно до «Типового положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні»⁹³, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 року, діти, розлучені із сім'єю не підлягають розміщенню в Пунктах, а направляються до Притулків для дітей, неурядовим організаціям відомо про 5 випадків, коли діти, розлучені із сім'єю, які заявляли про свій вік, були затримані та утримувались в зазначених Пунктах протягом 2013-2014 років.

Окрім того, слід зазначити, що строк утримання в зазначених Пунктах становить до 1 року (а в більшості випадків цей строк становить рівно 1 рік). Протягом цього строку особа фактично є позбавленою волі, оскільки не має можливості вільно покинути установу і постійно знаходиться під наглядом. Відповідно до ст. 26 Закону України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства"⁹⁴ рішення про розміщення особи в такому Пункті приймається не судом, а Державною міграційною службою України або органом охорони державного кордону. Таке положення протирічить Конституції України, яка закріплює, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Крім того, рішення про розміщення особи в Пункті приймається на виконання постанови адміністративного суду про примусове видворення. Адміністративний суд, в свою чергу, може постановити рішення про примусове видворення на підставі позову центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції, органу охорони державного кордону, або органу Служби безпеки України в тому випадку, якщо іноземець або особа без громадянства не виконали рішення про примусове повернення.

⁹³<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1110-2003-%D0%BF>

⁹⁴<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>

Одночасно, законодавством України передбачено, що до осіб, віком до 18 років, не застосовується примусове повернення в країну походження або третю країну (ст. 26 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»).

Таким чином, аналіз наведених норм призводить до висновку, що якщо щодо осіб, віком до 18 років, не може застосовуватись примусове повернення, то вони не можуть бути примусово видворені, а значить щодо них не може бути прийняте рішення про розміщення їх в зазначених вище Пунктах.

Слід також звернути увагу, що протягом часу, тобто 1 року, коли діти, розлучені із сім'єю, перебували в зазначених Пунктах, діти не мали доступу до навчання української мови, до освіти, не могли реалізувати своє право на розвиток.

Рекомендація Комітету ООН щодо запровадження ефективної системи збору та зберігання даних стосовно реєстрації біженців та шукачів притулку; переконання у тому, що офіційна статистика щодо дітей-шукачів притулку та дітей-біженців охоплювала усіх осіб у віці до 18 років не була виконана державою.

Рекомендація щодо внесення змін до існуючих нормативних положень з тим, щоб гарантувати реєстрацію народжень і видання свідоцтв про народження дітям шукачів притулку, які народилися на території Держави-учасниці також не була виконана.

Сексуальна експлуатація та насильство. Торгівля дітьми

За даними дослідження від 2014 року «Сексуальна експлуатація дітей в Україні: стан та заходи з протидії»⁹⁵ численні повідомлення в засобах масової інформації, на кшталт «Мне 12, и я торгую телом. Разве это плохо?»⁹⁶, «У Рівному затримали неповнолітню повію»⁹⁷ тощо, статистика органів внутрішніх справ, звіти громадських організацій дозволяють стверджувати, що проблема сексуальної експлуатації в Україні існує, а отже потребує вирішення⁹⁸. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України у період 2009–2011 рр. було зареєстровано 43 злочини щодо втягнення дітей у заняття проституцією. В цей же період органами внутрішніх справ виявлено 479 неповнолітніх осіб у віці 16–18 років, що займаються проституцією⁹⁹. У 2012 р. виявлено 61 неповнолітню особу, за 9 місяців 2013 р. — 30 осіб. За 2014 р. відповідна статистика Генеральною прокуратурою України не ведеться. Однак ця статистика не відображає реальних масштабів явища через латентність проблеми. За даними соціологів, зокрема Українського інституту соціальних досліджень ім. Олександра Яременка¹⁰⁰ кожна 6–7 повія в Україні — неповнолітня.

В останні роки втілено низку змін до законодавчих актів, які в цілому покращують нормативно-правове забезпечення захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства, а також торгівлі дітьми.

Зміни до Постанови Кабінету Міністрів України №905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей»¹⁰¹ від 06.06.2014р. з метою протидії можливого вивозу дітей за

⁹⁵ http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_306.html

⁹⁶ Комсомольская правда в Украине/ <http://kp.ua/daily/071211/314508/>

⁹⁷ Телеканал «Рівне1» / <http://rivne1.tv/Info/?id=17965>

⁹⁸ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51366

⁹⁹ Дитяча проституція — це комерційна сексуальна експлуатація дитини. Про що варто знати / Євсюкова М. В., Левченко К. Б., Мудрик В. В., Швед О. В. ; Центр «Ла Страда — Україна» і Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні — К., 2012. — 7 с.

¹⁰⁰ Інформаційне агентство «УНІАН» / <http://www.unian.ua/news/497616-v-ukrajini-kojna-shosta-poviya-nerovno litnya.html>

¹⁰¹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF>

межі України посилюють контроль за дітьми, що всиновлені та вивезені за межі України та посилюють контроль за особою потенційного усиновлювача (пп. 13, 14 п.23, п.82 Порядку), передбачені заходи контролю за дитиною шляхом повідомлення у разі зміни місця проживання такої дитини (пункти 109-112 Порядку).

Згідно із змінами від 16.10.2014р. до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України»¹⁰² виїзд з України дітей – сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 16-річного віку, зокрема тих, що проживають (перебувають) у районах проведення АТО, попередньо повинен бути погоджений із службою у справах дітей відповідної місцевої адміністрації або міської ради у порядку, визначеному Мінсоцполітики. Щодо виїзду дітей-сиріт за кордон на відпочинок та оздоровлення- у разі, якщо у складі групи їдуть діти- сироти, діти, позбавлені батьківського піклування з різних районів України та районів проведення АТО – погодження списків груп таких дітей і надання згоди на їх виїзд за кордон на відпочинок та оздоровлення здійснюється Міністерством соціальної політики.

Змінами від 22.10.2014р. до Постанови КМУ №866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»¹⁰³ додано розділ «Соціальний захист дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах». Ці доповнення спрямовані на посилення уваги органів соціального захисту та органів у справах дітей на сім'ї, в яких є підозра у неналежному дотриманні прав дитини, що викликані важкою хворобою батьків або одного з батьків; у сім'ї триває процес розлучення та встановлення місця проживання дитини; де діти перебувають в інтернатних закладах через неспроможність батьків задовольнити потреби дитини; де було скоєне фізичне, психічне, сексуальне або економічне насильство над дитиною або є загроза його вчинення; де діти шкільного віку пропускають заняття. Встановлені строки та процедура повідомлення відповідних органів при виявленні такої родини.

Розроблено та затверджено Постановою КМУ від 18.04.2012р.№ 303 «Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми»¹⁰⁴.

У Закон України «Про протидію торгівлі людьми»¹⁰⁵ додано розділ «Протидія торгівлі дітьми».

У 2016 році Постановою КМУ № 111 від 24.02.2016. було задекларовано фінансування заходів та завдань передбачених Державною соціальною програмою протидії торгівлі людьми на період до 2020 року «Про внесення зміни до пункту 3 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації державної політики з питань сім'ї та дітей», а саме «5. Забезпечення захисту дітей, постраждалих від торгівлі дітьми:

1) здійснення методичного забезпечення Служби у справах дітей з питань надання допомоги та захисту дітей, які постраждали від торгівлі людьми

2) розроблення індикаторів виявлення дітей, які постраждали від торгівлі людьми, як невід'ємної частини процесу встановлення статусу дітей, постраждалих від торгівлі людьми

3) забезпечення систематичної підготовки фахівців, які надають соціальні послуги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, з питань упровадження новітньої практики реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми.

Змінами до ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»¹⁰⁶ у обов'язки уповноважених підрозділів органів

¹⁰²<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF>

¹⁰³<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>

¹⁰⁴<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/303-2012-%D0%BF>

¹⁰⁵<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>

¹⁰⁶<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>

внутрішніх справ додано «виявляти осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту». Посилено контроль за дітьми, що опинились в складних життєвих обставинах, а також дітьми, що були всиновлені за межі України.

Діти без супроводу

Україна з 2002 року є стороною так званої Кишинівської угоди (Угода про співпрацю держав-учасниць СНД з питань повернення неповнолітніх в держави їх постійного проживання¹⁰⁷). За цією Угодою існує спеціальна процедура перенаправлення дітей, виявлених на території країни до країни походження у разі перебування без супроводу батьків або законних представників. Варто відмітити, що процедура за Угодою не відповідає стандартам Конвенції прав дитини. Так, не проводиться оцінка інтересів дитини, діти незалежно від віку утримуються із дітьми, які знаходяться у конфлікті з законом, діти необґрунтовано на тривалий час позбавляються волі, доступу до освіти та контактів із зовнішнім світом, майже не можуть впливати на розгляд своєї справи та доступу до правової допомоги, утримання дітей здійснюється органами МВС.

Діти-з числа внутрішньо переміщених осіб

Ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства»¹⁰⁸ дубльовано норму Конвенції, однак фактично – за період проведення АТО з'явилась окрема категорія дітей, що потребують додаткового захисту – це діти-ВПО, що залишили зону АТО без офіційних опікунів – батьків, або призначених за законом, але не мають статус дитини – сироти, або дитини, позбавленої батьківського піклування. Постанову КМУ №866¹⁰⁹ доповнено п. 24 «Статус сироти, якщо батьки не виконують свої обов'язки з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території або території АТО, що підтверджується актами». Порядок доповнено розділом «Особливості провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, переміщеної з тимчасово окупованої території або району проведення АТО». До таких дітей застосовуються загальні процедури як до дітей, позбавлених батьківського піклування, однак без урахування того факту, що родичі, з якими у дитини склались близькі стосунки та які мають бажання взяти таку дитину під опіку у 90 % випадків не відповідають вимогам законодавства до сімей, що можуть взяти дитину під опіку.

З урахуванням змін від 06.08.2014р. до Постанови №905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей»¹¹⁰ щодо посилення перевірки потенційних всиновителів, процедура фактично унеможлиблює позитивне вирішення на користь родичів, які мають зв'язок з дитиною, але не залишили зону АТО, тому не відповідають належним вимогам до всиновлювачів та опікунів.

«Тимчасовий порядок контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей»¹¹¹ - «Вїзд громадян України, які народились у 1998 році і пізніше та не змогли оформити паспорт громадянина України (внаслідок проживання у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження), здійснюється за умови пред'явлення свідоцтва про народження/копії

¹⁰⁷http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_614

¹⁰⁸<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

¹⁰⁹<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>

¹¹⁰<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF>

¹¹¹http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=136476&cat_id=135945

свідоцтва про народження або будь-якого іншого документа, який дає можливість ідентифікувати таких осіб, особи (осіб), у супроводі якої (яких) громадяни України, які не досягли 16-річного віку виїжджають з неконтрольованої території, та дозволом фізичної особи;

які не досягли 16-річного віку, здійснюється за умови пред'явлення свідоцтва про народження дитини, будь-якого документа, визначеного статтею 5 Закону України "Про громадянство України" або статтею 2 Закону України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" особи (осіб), у супроводі якої (яких) громадяни України, які не досягли 16-річного віку виїжджають з неконтрольованої території, та дозволом фізичної особи;

дитини, яка народилась після початку проведення АТО, та внаслідок проживання у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, їй не було оформлено свідоцтво про народження, здійснюється за умови пред'явлення будь-якого документа, визначеного статтею 5 Закону України "Про громадянство України" або статтею 2 Закону України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" особи (осіб), у супроводі якої (яких) дитина виїжджає з неконтрольованої території, та дозволом фізичної особи».

Однак, якщо дитина є дитиною – сиротою, або дитиною, що позбавлена батьківського піклування, та особа, що є її законним опікуном або заклад, у якому перебуває дитина, не має наміру залишати зону проведення АТО – у законодавстві відсутня процедура, за якою така дитина з метою захисту свого права на життя може залишити зону проведення АТО.

Змінами від 12.06.2014р. № 919 до "Порядку реєстрації актів громадянського стану в Україні"¹¹² передбачена можливість реєстрації актів цивільного стану таких як народження, за межами зони АТО у будь-якому відділі держреєстрації актів цивільного стану.

Однак, на цей час не вирішена проблема того, що форма медичного свідоцтва про народження 103/о, що видається на непідконтрольних територіях, має печатки самопроголошених республік, тому органами реєстрації актів цивільного стану не приймається. Відповідно до вимог діючого законодавства України у такому разі батьки дитини звертаються за встановленням факту народження до суду, що має свої мінуси, наприклад процедура розгляду такої справи іноді займає більше року, тоді як Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»¹¹³ встановлений 12 місячний термін для звернення до органів соцзахисту населення з метою оформлення державної допомоги при народженні дитини.

Змінами від 22.10.2014р. до Постанови КМУ №866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»¹¹⁴ додано розділ «Особливості провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, переміщеної з зони АТО» - передбачено, що діти, що переміщуються з зони АТО без супроводу законних опікунів підлягають посиленому догляду та відповідні органи надають статус сироти або дитини, що позбавлена батьківського піклування» відповідно до п. 24 «Статус сироти, якщо батьки не виконують свої обов'язки з причин, яких неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території або території проведення АТО, що підтверджується відповідним актом

Однак цим та іншими нормативними актами, наприклад змінами від 06.08.2014р до Постанови КМУ №905¹¹⁵, згідно з якими посилено перевірку потенційних всиновлювачів, той факт, що особи з кола рідних з якими у дитини склались близькі

¹¹²<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>

¹¹³<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

¹¹⁴<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>

¹¹⁵<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF>

стосунки та які претендують на встановлення над такою дитиною опіки з урахуванням виїзду із зони АТО проживають в умовах, які майже унеможливають оформлення опіки відповідно до вимог чинного законодавства.

Вказані норми, по суті, є новими для українського законодавства, де до 2014 року не було окремого напрямку, який стосувався внутрішньо переміщених осіб, що породжує швидкі, але багато у чому недосконалі зміни у законодавстві. На цей час законодавство, що стосується дітей ВПО порушує норми ст.3, ст.6, ст.16,ст.18, ст.26 Конвенції ООН про права дитини.

На цей час досі не внесені необхідні зміни до базового документу, який регулює порядок перетину лінії розмежування у Донецькій та Луганській областях –«Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей, затверджений Наказом першого заступника керівника АТЦ при СБУ від 12.06.2015 №415¹¹⁶ (надалі – Тимчасовий Порядок). Зокрема, даний Порядок визначає правила перетину лінії розмежування дітьми. Так, відповідно до п. 5.1. Тимчасового Порядку, в'їзд в район проведення АТО та виїзд з нього для громадян України дозволяється за умови пред'явлення будь-якого документа, що посвідчує особу у розумінні Постанови КМУ від 27.07.1998 № 1147 “Про прикордонний режим”¹¹⁷, та дозволу фізичної особи. При цьому вказаний дозвіл повинен бути отриманий особою, що планує перетин лінії зіткнення, заздалегідь. Для цього особа подає формалізовану заяву в електронному вигляді через веб-портал СБУ, або ж, у паперовому вигляді до однієї з координаційних груп. Дані про дітей, які не досягли 16-річного віку, заносяться разом з даними осіб, що їх супроводжують.

Згідно п. 5.1.1. Тимчасового Порядку, в'їзд на неконтрольовану територію дітей, які не досягли 16-річного віку, здійснюється з дотриманням вимог, передбачених для таких осіб Правилами перетинання державного кордону громадянами України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57¹¹⁸. За загальними правилами, в'їзд дітей до тимчасово непідконтрольної території України здійснюється за згодою обох батьків (усиновлювачів) та в їх супроводі або в супроводі осіб, уповноважених ними.

В'їзд на тимчасово окуповану територію дітей, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків або інших осіб, здійснюється:

- 1) за нотаріально посвідченою згодою другого з батьків, який відсутній у пункті пропуску;
- 2) без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків:

– якщо другий з батьків є іноземцем або особою без громадянства (якщо про це є відмітка у свідоцтві про народження дитини);

– або у разі пред'явлення документів або їх нотаріально засвідчених копій: свідоцтва про смерть другого з батьків; рішення суду про позбавлення батьківських прав другого з батьків; рішення суду про визнання другого з батьків безвісно відсутнім; рішення суду про визнання другого з батьків недієздатним; рішення суду про надання дозволу на виїзд громадянину, який не досяг 16-річного віку, без згоди та супроводу другого з батьків; довідки про народження дитини, виданої відділом реєстрації актів цивільного стану, із зазначенням підстав внесення відомостей про батька відповідно до частини першої статті 135 Сімейного кодексу України (під час виїзду дитини у супроводі одинокої матері).

Також у Тимчасовому Порядку містяться норми щодо виїзду з тимчасово окупованої території окремих категорій дітей. Зокрема:

– дітей, які народились у 1998 році і пізніше та не змогли оформити паспорт громадянина України (внаслідок проживання у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі

¹¹⁶ http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=136472

¹¹⁷ v

¹¹⁸ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF>

свої повноваження) - здійснюється за умови пред'явлення свідоцтва про народження/копії свідоцтва про народження або будь-якого іншого документа, який дає можливість ідентифікувати таких осіб, особи (осіб), у супроводі якої (яких) громадяни України, які не досягли 16-річного віку, виїжджають з неконтрольованої території, та дозволу фізичної особи;

– дітей, які не досягли 16-річного віку - здійснюється за умови пред'явлення свідоцтва про народження дитини, будь-якого документа, визначеного статтею 5 ЗУ «Про громадянство України»¹¹⁹ або статтею 2 ЗУ «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України»¹²⁰ особи (осіб), у супроводі якої (яких) громадяни України, які не досягли 16-річного віку виїжджають з неконтрольованої території, та дозволу фізичної особи;

– дітей, які народилися після початку проведення АТО, та внаслідок проживання на непідконтрольній території, їм не було оформлено свідоцтво про народження, - здійснюється за умови пред'явлення будь-якого документа, визначеного статтею 5 ЗУ «Про громадянство України» або статтею 2 ЗУ «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» особи (осіб), у супроводі якої (яких) дитина виїжджає з неконтрольованої території, та дозволу фізичної особи.

Відповідно до п. 5.13. Тимчасового Порядку, у разі потрапляння на контрольний пункт в'їзду-виїзду (КПВВ) дитини до 16 років без супроводу законних представників відповідальні посадові особи КПВВ повинні забезпечити безпечний перетин дитиною лінії зіткнення та вжити заходів з подальшої її передачі органам МВС України.

Проте навіть при тому, що Тимчасовий Порядок містить достатньо норм, що регламентують процедури перетину лінії розмежування дітьми, на практиці виникає багато проблем безпосередньо під час переміщення через КПВВ.

Наразі не є врегульованим порядок перетину лінії розмежування дітьми без супроводу законних представників (у супроводі родичів) чи при самостійному перетині дитиною лінії розмежування. Тимчасовий Порядок не містить норми, яка б встановлювала обмеження на право дитини виїжджати з тимчасово окупованої території без супроводу батьків, або інших законних представників. Проте на практиці, якщо дитина виїжджає у супроводі родичів, необхідним є повний комплект документів, що підтверджують родинні зв'язки дорослого із дитиною. Якщо таких документів немає, дитину у супроводі можуть не випустити з тимчасово окупованої території України.

Крім того, досить багато проблемних питань виникає із дітьми, яким виповнилось 16 років і які мають бажання виїхати для проживання, навчання на підконтрольну територію України, проте чії батьки через їхню підтримку так званих «ЛНР/ДНР» чи з інших причин не мають бажання переміщуватися на підконтрольну територію і вивозити дитину. По суті, Тимчасовий Порядок не містить заборони виїзду дитини самостійно, більш того, є спеціальна норма, яка регламентує те, яким чином повинні поводитися відповідальні особи на КПВВ при виявленні дитини без супроводу законних представників (вищенаведений п. 5.13 Тимчасового порядку). Проте, цей пункт фактично не працює, а для перетину лінії зіткнення вимагається присутність дорослого – законного представника дитини.

Через складнощі при перетині лінії зіткнення (обмежена кількість КПВВ, відсутність пасажирського сполучення, величезні черги тощо) достатньо велика кількість жителів тимчасово окупованої території України виїжджає з неї через неконтрольовані ділянки кордону з Російською Федерацією та перетинає державний кордон України у встановлених пунктах пропуску на підконтрольній території.

Згідно із ч. 1 ст. 4 Закону, факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. При цьому кожна дитина, у

¹¹⁹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

¹²⁰ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>

тому числі яка прибула без супроводження батьків, інших законних представників, отримує довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Відповідно до Порядку оформлення та видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 №509¹²¹ (далі – Порядок), для отримання довідки повнолітня або неповнолітня внутрішньо переміщена особа (далі - ВПО) звертається особисто, а малолітня дитина, недієздатна особа або особа, дієздатність якої обмежена, - через законного представника із заявою про взяття на облік, форму якої затверджує Мінсоцполітики, до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад.

Заяву про взяття на облік малолітньої дитини, яка прибула без супроводження законного представника, для отримання довідки може подавати від її імені родич (баба, дід, прабаба, прадід, повнолітні брат або сестра, тітка, дядько) або вітчим, мачуха, в яких проживає (перебуває) дитина.

Якщо малолітня дитина прибула без супроводження законного представника або особи, заяву подає від її імені представник органу опіки та піклування за місцем перебування такої дитини.

Проте, під час проходження процедури взяття на облік дітей з числа внутрішньо переміщених осіб, часто виникають складнощі, які пов'язані не стільки із відсутністю нормативного регулювання того чи іншого питання реєстрації переселенців, а з різною практикою застосування існуючих нормативно-правових актів у різних регіонах України. При поданні заяви про взяття на облік малолітньої дитини, яка прибула без супроводження законного представника, складно підтвердити родинні зв'язки дитини із родичем, із яким проживає дитина після переміщення і який має право подати заяву про взяття дитини на облік як ВПО. Як зазначалося вище, у разі, якщо дитина переміщується не в супроводі законних опікунів (батьків, опікунів), а разом із родичами (братами, сестрами, бабусями, дідусями тощо), вони мають право подати заяву про взяття на облік дитини як внутрішньо переміщеної особи. Проте при поданні такої заяви родичі повинні довести факт родинних відносин із дитиною, що буває доволі важко з огляду на те, що дуже часто, особливо після екстреної евакуації чи після руйнування житла, багато сімей виїжджали взагалі без документів. Наприклад, якщо онук виїхав із бабусею, вона повинна мати оригінал його свідоцтва про народження, свідоцтва про народження свого сина чи доньки, який (яка) є батьком (матір'ю) дитини, та у разі зміни прізвища – свідоцтва про шлюб свого сина (доньки). Ці документи зазвичай важко поновити, у разі втрати, але вони є необхідними для підтвердження родинних зв'язків між дитиною і родичем, з яким вона виїхала.

Для дітей-переселенців передбачене надання щомісячної адресної допомоги для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг відповідно до Постанови КМУ від 01.10.2014 №505. Цей вид допомоги призначається максимум на шість місяців із правом повторного звернення за її призначенням, та її розмір складає, зокрема, на дитину - 884 гривні на місяць.

Соціальні виплати особам, які зареєстровані на тимчасово окупованій території України, здійснюються тільки після їхньої реєстрації у якості ВПО. Ця норма була встановлена Постановою КМУ від 05.11.2014 №637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам»¹²² і на практиці означає, що мешканцям окупованих територій, зокрема, Донецької та Луганської областей жодні соціальні виплати не проводяться допоки люди не стануть переселенцями. Це є суттєвим порушенням права на соціальний захист та, по суті, є примушуванням до переміщення, оскільки дуже часто соціальні виплати від держави є єдиним джерелом для існування представників

¹²¹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF>

¹²² <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF>

незахищених верств населення. При цьому механізмів отримання соціальних виплат особами, що зареєстровані на окупованій території та не бажають ставати переселенцями, не існує.

Документами, отримання яких є необхідними для реалізації базових прав дітей (таких як освіта, медичне забезпечення, соціальний захист тощо) є:

- свідоцтво про народження дитини (отримання дублікату втраченого чи реєстрація дитини, що народилася на тимчасово непідконтрольній території України);
- паспорт громадянина України (як для дітей, що досягли 16-річного віку, так і для їхніх батьків, що з різних причин втратили паспорт або повинні замінити його через недійсність тощо);
- копії (дублікати) рішень суду про позбавлення батьківських прав, про призначення аліментів на дитину тощо, а також виконавчих листів, що були видані до початку тимчасової окупації АР Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей.

Згідно ст. 6 ЗУ «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб», оформлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), за місцем проживання внутрішньо переміщеної особи (що підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи).

Процедура отримання паспорту громадянина України (у тому числі порядок обміну паспорту, видачі паспорту замість утраченого або викраденого) регламентована Наказом МВС від 13.04.2012 № 320 «Про затвердження Порядку оформлення і видачі паспорту громадянина України»¹²³ (далі – Порядок).

Відповідно до п. 1.3. Порядку, для оформлення паспорту громадянина України особа подає:

- заяву про видачу паспорту встановленої форми;
- свідоцтво про народження;
- дві фотокартки розміром 3,5 x 4,5 см;
- платіжний документ з відміткою банку про сплату державного мита або копію документа про звільнення від сплати державного мита (громадяни, які досягли 16-річного віку та отримують паспорт вперше, звільняються від сплати державного мита).

Для отримання особою, яка досягла 16-літнього віку, паспорту з безконтактним носієм, подається заява-анкета, свідоцтво про народження дитини, а також копії документів, що підтверджують громадянство та посвідчують особу їхніх батьків (для осіб, які народилися до 1 березня 2001 року).

Реєстрація народження дитини проводиться відповідно до Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 №52/5¹²⁴. Правилами передбачений виключний перелік документів, які можуть бути підставою для реєстрації народження дитини (п.2 ст. 1 Розділу III Правил). При відсутності підстав для державної реєстрації народження, визначених у цьому пункті, державна реєстрація народження проводиться на підставі рішення суду про встановлення факту народження дитини даною жінкою. Оскільки медичні документи, видані на тимчасово окупованій території України, не визнаються дійсними на підконтрольній території, єдиним шляхом для реєстрації народження дитини та отримання свідоцтва про її народження є проходження судової процедури встановлення факту народження дитини. Ця процедура була суттєво спрощена у лютому 2016 року. Так, відповідно до ч. 1 ст. 257-1 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)¹²⁵, заява про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України може бути подана батьками, родичами, їхніми представниками або

¹²³ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1089-12>

¹²⁴ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>

¹²⁵ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

іншими законними представниками дитини до будь-якого суду за межами такої території України незалежно від місця проживання заявника. Причому така заява розглядається невідкладно з моменту надходження, а ухвалене рішення підлягає негайному виконанню. Окремим питанням є отримання дублікатів судових рішень та виконавчих листів, виданих на тимчасово непідконтрольній території України до початку проведення АТО. Зокрема, найчастіше мова йде про рішення суду про призначення аліментів на дитину та отримання копії виконавчого листа для поновлення виконання судового рішення вже на підконтрольній території України або оформлення тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів.

Відповідно до ч. 4 ст. 222 ЦПК України, копії судових рішень повторно видаються за заявою особи за плату у розмірі, встановленому законодавством. Згідно до ч. 1 ст. 370 ЦПК України, замість втраченого оригіналу виконавчого листа або судового наказу суд, який видав виконавчий лист або судовий наказ, має право за заявою стягувача або поданням державного виконавця видати його дублікат. Суд, який видав виконавчий лист про стягнення аліментів, має право за поданням державного виконавця, приватного виконавця у разі встановлення кількох місць роботи чи отримання доходів боржника видати дублікат виконавчого листа.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку із проведенням антитерористичної операції»¹²⁶ Голова Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ своїм Розпорядженням від 02.09.2014 №2710/38-14 визначив територіальну підсудність цивільних справ, підсудних судам, що розташовані у районі проведення АТО, місцевим загальним судам, які розташовані поза межами тимчасово окупованої території України. Тобто був визначений перелік судів, які замість судів, що залишилися на непідконтрольній території, розглядають справи, що були б підсудні цим судам.

Хоча отримання вищевказаних документів є вкрай важливим та напряду або опосередковано впливає на реалізацію прав дітей з числа внутрішньо переміщених осіб, тим не менш існує багато труднощів, що виникають під час проходження процедур отримання або поновлення документів.

Фактично відсутня можливість отримання паспорту громадянина України при досягненні 16-річного віку у разі, якщо батьки чи один з них не виїхали з тимчасово непідконтрольної території України. Хоча Порядок оформлення і видачі паспорту громадянина України, затверджений Наказом МВС від 13.04.2012 № 320, не містить норми щодо необхідності надання оригіналів чи копій паспортів батьків дитини, що досягла 16-річного віку, тим не менш на практиці для дітей-переселенців надання оригіналів паспортів обох батьків стає необхідною вимогою, без виконання якої паспорт дитині не оформлять. Навіть на офіційному сайті Державної міграційної служби у Розділі «Інформація для вимушених переселенців із зони проведення АТО» у описі послуги з отримання паспорта громадянина України по досягненню 16-річного віку міститься інформація про необхідність надання паспортів батьків (при чому у загальному порядку отримання паспорта такої вимоги немає). Складнощі виникають у тих дітей, в кого батьки не проживають спільно чи якщо вони не виїхали та продовжують проживати на тимчасово непідконтрольній території України.

Здійснення правосуддя стосовно дітей та місця несвободи для дітей

Ювенальна юстиція (далі ЮЮ) як система в Україні до цього часу не створена. У 2012 року в Україні розбудовується система кримінальної юстиції, що значно звужує принципи, функції і цілі ювенальної юстиції. Не ведеться належна інформаційна кампанія щодо роз'яснення як понятійного апарату ЮЮ, так і її завдань та функцій. Орган, який

¹²⁶ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1632-18>

відповідає за адміністрування ЮЮ до цього часу відсутній, що призводить до нескоординованості діяльності ключових суб'єктів ЮЮ (свідчення: невиконання плану дій реалізації концепції розвитку кримінальної юстиції) та відсутності державного фінансування програм розбудови ЮЮ в Україні. Основна діяльність у цій сфері ведеться, в основному, інститутами громадянського суспільства за кошти донорів.

Позитивним моментом є скорочення кількості виховних колоній для неповнолітніх та інших спеціальних закладів для утримання неповнолітніх у конфлікті із законом. Проте, цей факт не свідчить про тотальне зниження рівня дитячої злочинності. Про створення реабілітаційних, корекційних центрів, в тому числі центрів денного перебування і пробації мова не йде.

20 листопада 2012р. набрав чинності новий КПК України¹²⁷. Поряд з демократичними змінами, спрямованими на гуманізацію кримінального судочинства щодо неповнолітніх, як то: обмеження термінів досудового утримання; запровадження альтернативних заходів покарання; введення спеціалізацій для суддів та прокурорів (а з 2013 року і слідчих), новий КПК містить цілу низку суттєвих колізій та формальностей:

- штрафні санкції можуть бути покладені тільки на тих неповнолітніх, котрі мають власний дохід. Питання: що робити з іншими?
- судді уникають направлення неповнолітніх на громадські та виправні роботи через відсутність належної інфраструктури, координуючого та виконавчого органів.
- визначення спеціалізацій суддів, прокурорів, слідчих є фактично формальними, так як не існує спеціальної підготовки/перепідготовки таких спеціалістів і йдеться, по суті, лише про призначення спеціалістів щодо розгляду справ неповнолітніх. Електронна система розподілу справ у судах ще й ускладнює цю процедуру.
- категорія дітей, котрі скоїли злочини не досягши віку кримінальної відповідальності не чітко визначена новим КПК.

Діти, котрі не досягли віку кримінальної відповідальності. Ця категорія дітей оминається чинним законодавством. Система шкіл соціальної реабілітації, спрямована на виховання і перевиховання цієї категорії дітей, фактично була зруйнована. З 11 шкіл соціальної реабілітації на сьогодні залишається 2 (5 шкіл було закрито у 2012 і ще 4 школи у 2013). Альтернативних закладів для реабілітації таких дітей не передбачено.

05.02.2015 року був прийнятий Закон України «Про пробацію»¹²⁸, що є, безумовно, позитивним моментом. Проте, цей закон також породив цілу низку колізій:

- відсутність підготовлених фахівців як визначений законом «персонал органу пробації». Виконання функцій поки що покладено на кримінально-виконавчу інспекцію, що, звісно, не може прирівнюватись до кваліфікованого інспектора пробації. Програми, заклади підготовки «персоналу органу пробації» відсутні.
- «пробаційні програми» та програми соціально-виховної роботи, передбачені Законом, так само відсутні.

Позитивним моментом можна вважати створення Національного превентивного механізму при Уповноваженому ВР України з прав людини. До функцій створеного НПМ також входить моніторинг закритих закладів для неповнолітніх.

На сьогодні система виконання покарань, яка стосується дітей, є такою, що розцінюється як покарання з усіма властивими йому проблемами у сучасному українському суспільстві: погане харчування, надмірно жорстокі вимоги режиму, відсутність доступу до ресоціалізаційних та освітніх послуг, обмеження контактів із зовнішнім світом, важка праця та погана медицина. Така ситуація не сприяє ресоціалізації

¹²⁷<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹²⁸<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/160-19>

та виправленню дітей з делінквентною поведінкою, які скоїли злочини, а робить з них жертв, що, у свою чергу, занадто ускладнює їх повернення до нормального життя.¹²⁹

Дитина, яка є підозрюваною у скоєнні злочину, під час взяття її під варту та при проведенні процесуальних дій зазнає суттєвих правообмежень і, відповідно, стає дуже вразливою для різних зловживань. Наприклад, КПК не має чіткої процедури повідомлення батьків дитини або осіб, що їх замінюють, а можливий термін затримання дитини для вирішення питання тримання під вартою не відповідає рекомендаціям Комітету з прав дитини, законодавство не вимагає від слідчих, які працюють з дітьми, додаткових навичок роботи з цією категорією.

Окремі положення законодавства працюють в інтересах дитини, яка перебуває в конфлікті з законом. Так, запроваджується індивідуальний підхід до дитини через обов'язковість для органів слідства збирати інформацію про дитину (стан здоров'я, загальний розвиток: умови життя). Діти в конфлікті з законом мають обов'язково мати захисника.¹³⁰

На травень 2014 року в системі виховних колоній Державної пенітенціарної служби України налічувалось сім виховних колоній, в яких знаходилося 823 засуджених вихованця, серед них 67 дівчат. На 823 вихованця у колоніях працюють 1217 працівників, тобто у 1,5 рази більше ніж дітей, яких вони обслуговують. Найбільша кількість персоналу працює у Курязькій виховній колонії – 193 працівники, найменша – у Мелітопольській виправній колонії – 151 працівник. Майже 4,5 працівника колонії припадає на одного вихованця у Самбірській виховній колонії та майже 1 на кожного вихованця Прилуцької виховної колонії. Серед загальної чисельності вихованців 54% (441) – неповнолітні та 46% (382) – вже виповнилося 18 років.

Результати візитів моніторингової групи Національного превентивного механізму у 2014 році показали, що у колоніях відсутні належні запобіжні заходи насильству та жорстокому поводженню із засудженими. Не впроваджена необхідна безпека співіснування вихованців через відсутність їх належного розподілу за категоріями. Фактично виховні колонії стають виправними, адже майже половина осіб, які там перебувають, досягли дорослого віку. Не розподілені вихованці і за злочинами, які скоїли, та особливостями адаптації, що стає додатковим ризиком для існування нормальних відносин між засудженими. Окрім того, виділення груп засуджених, які знаходяться на профілактичному обліку, стає замість засобу налагодження ефективної виховної роботи ще одним важелем тиску та дискримінації таких вихованців.

Не забезпечена приватність телефонних розмов та короткострокових побачень засуджених від інших вихованців. Наявність обмежень на частоту і тривалість телефонних дзвінків та короткотривалих побачень як загалом, так і у якості покарання.

Неналежна частота та якість відвідувань колоній з боку державних органів влади – управління ДПтС України, прокуратури, соціальних служб тощо.

Перебування значної кількості дорослих засуджених (старше 18 років) створює додаткові проблеми з вихованням неповнолітніх. Відсутні чіткі алгоритми переведення вихованців до дорослих колоній при досягненні ними повноліття (18 років).

Відсутня належна взаємодія служб у справах дітей за місцем первинного обліку вихованців колоній та адміністрацій колоній.

Загальні матеріально-побутові умови відповідають мінімальному стандарту утримання засуджених у виховних колоніях. Разом із тим проблемними питаннями у тих чи інших колоніях є недотримання норм площі на одну особу, потреба у ремонті і

¹²⁹ Дотримання прав неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях ДПтС України: спеціальна доповідь НПМ, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Харківський інститут соціальних досліджень, 2014 <http://khisr.kharkov.ua/index.php?id=1419178566>

¹³⁰ За матеріалами дослідження Каткування та жорстоке поводження з дітьми в Україні. / За заг. ред. Захарова Є. Ю. — Харків: Права людини, 2013. — 244 с.

оновленні меблів, неналежне природне і штучне освітлення у кімнатах вихованців, відсутність гарячої води у житлових приміщеннях, нерегулярна зміна постільної білизни, відсутність перегородок між душами і дверцят у санвузлах тощо. Останнє стосується загального порушення права на приватність та особистий простір вихованців: діти практично не мають можливості побути наодинці протягом дня, вільно користуватися власними речами, персоналізувати свій простір у житлових кімнатах (фотографіями, власними творчими виробами тощо).

Харчування є здебільшого незадовільним. Якість медичного забезпечення у виховних колоніях є незадовільною. Не приділяється достатньої уваги діагностиці та попередженню хвороб у закладах, частина вихованців постійно страждає від гнійничкових шкірних інфекцій. Порушується приватність надання медичних послуг засудженим, особливо під час первинного огляду новоприбулих. Невідповідним чином здійснюється ведення медичної документації. Окремою проблемою є поміщення у виховні колонії психічно хворих засуджених, повноцінне лікування яких там неможливе.

Попри досить добре, на перший погляд, матеріально-технічне оснащення шкіл виховних закладів, ставлення до навчального процесу як з боку вихованців, так і з боку адміністрацій колоній, викликає серйозні питання. У ході моніторингових візитів були виявлені непоодинокі випадки, коли діти зрізних причин замість навчання працювали на виробництві: за власним бажанням і за домовленістю з керівництвом, щоб заробити гроші, примусово здійснювали ремонтні роботи під час навчального процесу, відбували різного роду покарання за порушення дисципліни. Суттєву проблему становить і відсутність або недостатня кількість індивідуальних та додаткових занять для педагогічно занедбаних дітей.

Професійне навчання у виховних колоніях відбувається за такими напрямками, як слюсар з ремонту автомобілів, токар, столяр, зварювальник, швачка, тесляр, штукатур тощо. При цьому не в усіх колоніях засуджені мають право вибору спеціальності, а також нарікають, що хотіли б отримувати інші, на їхню думку, більш затребувані професії.

Одним із важливих елементів реінтеграції і ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у суспільство є їхнє залучення до суспільно-корисної праці. Проте у колоніях це відбувається із цілою низкою порушень трудового законодавства, Кримінально-виконавчого кодексу України, а також міжнародних стандартів щодо праці неповнолітніх, позбавлених волі. Основні з них стосуються понаднормової праці (понад 10 годин, у вихідні дні), порушення режиму праці та відпочинку, оплати праці (взагалі безоплатно або менше 100 гривень на місяць на роботу упродовж 6 годин щодня) та умов виробництва (відсутність засобів захисту від травмувань: рукавиць, окулярів, респіраторів; недотримання техніки безпеки, через що частими є випадки виробничих травм: потрапляння стружки та пилу в очі, порізи тощо).

Що стосується реабілітації і психологічного супроводу у колонії, то у цьому напрямку ведеться в основному групова робота з вихованцями: психологи оцінюють морально-психологічний клімат, проводять профорієнтаційні тести, бесіди з профілактики ВІЛ/СНІДу, шкідливості наркотиків, паління тощо. Систематичних комплексних програм, спрямованих на конкретну дитину, її підтримку, виявлення першопричин ув'язнення та роботу з сім'єю на сьогоднішній день в жодній колонії не існує. Немає також спеціальних програм для дітей, які скоїли злочини, пов'язані з сексуальним та фізичним насильством, або які до потрапляння у колонію вживали алкоголь, наркотичні або токсичні речовини.

Режим і розпорядок дня у виховних колоніях є суворо регламентованими та встановлені таким чином, щоб займати засуджених практично весь день. При цьому встановлення ступеня жорсткості режиму визначається адміністрацією самої установи. Фактично, необґрунтованими за своїм призначенням є наступні практики деяких колоній: заборона використовувати власну постільну білизну і додаткові ковдри взимку, користування спортивною залом лише у вихідні дні, заборона знаходитися у спальних

кімнатах протягом дня, заборона вільного виходу за межі гуртожитку, заборона користуватися власним одягом у вихідні дні, прибирання кімнат 3-4 рази на день, заборона їсти власні харчі не у приміщенні їдальні тощо.

Окрім формальної структури з дотримання режиму, існує і неформальна. У 6 з 7 відвіданих закладів адміністрація і персонал виховних колоній самоусуваються від виконання своїх обов'язків з охорони і підтримання безпеки існування і співіснування вихованців, перекладаючи свої функції на частину засуджених осіб (так званий «актив»). Це в тому числі породжує неприпустимі засоби покарання та впливу на засуджених.¹³¹

Обмеження волі дитини у разі вчинення нею правопорушень здійснюється й через розгалужену систему спеціалізованих закладів (школи соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації, тощо). Поміщення у ці заклади не може розглядатися як відбування дитиною кримінального покарання з усіма відповідними наслідками. Про це в нормативних актах і не йдеться, але фактично правозастосовна практика свідчить про обов'язкове врахування при вивченні «біографії» дитини таких фактів. При цьому це «врахування» завжди має негативний характер та оцінку.¹³²

Варто зауважити, що й дотримання прав дитини під час утримання у таких закладах мало чим відрізняється від їх утримання у виховних колоніях, що підтверджено дослідженням у рамках НПМ у школах соціальної реабілітації в Україні у 2013 році.

Діти ромської національної меншини

Не дивлячись на запровадження Розпорядженням КМУ від 11 вересня 2013 р. № 701-р Плану заходів щодо реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року, комплекс мір щодо запобігання дискримінації та /або соціалізації дітей з числа національних меншин фактично відсутній. Положення, що б передбачали норми безпосередньої дії – не виявлені. Наявне національне законодавство жодним чином не відображає сучасних потреб у врегулюванні цих питань.

Як і в багатьох інших питаннях, пов'язаних з ромами, тотальна безграмотність в таборах перетворилася на замкнене коло, яке неймовірно важко розірвати. Малограмотні батьки не здатні дати поштовх до розвитку своїх дітей, крім того більшість з них і не бачить великої потреби в освіті, адже їм самим вона не потрібна, то й діти обійдуться.

В Україні стан освіти представників ромської нацменшини перебуває в глибокій кризі, яка поглиблюється і позбавляє ромську молодь будь-яких шансів в разі, якщо не буде вжито серйозних і негайних заходів з метою зміни ситуації. Ціла генерація дітей зростає і готується до дорослого життя таким чином, що у майбутньому у них дуже мало шансів уникнути бідності, соціальної маргіналізації та потерпання. Пряма відмова зараховувати ромських дітей до загальноосвітніх та (або) елітних шкіл – відома і загальнопоширена практика в Україні. Відповідної документації за цією проблемою, однак, немає, оскільки український уряд ніколи не вживав відповідних заходів, щоб визначити розміри і природу цього явища. Результатом відмов шкільних адміністрацій зараховувати ромських дітей до загальноосвітніх шкіл – іноді з власної ініціативи, іноді внаслідок тиску батьків інших національностей – є те, що ромські діти навчаються час від часу або постійно в спеціалізованих школах. Наприклад, лише в Закарпатській області функціонують до 20 повністю сегрегованих ромських шкіл. Більшість із них розташовані у старих будівлях без зручностей, які мають загальноосвітні школи, не мають спортзалів

¹³¹ Дотримання прав неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях ДПТС України: спеціальна доповідь НПМ, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Харківський інститут соціальних досліджень, 2014 <http://khisr.kharkov.ua/index.php?id=1419178566>

¹³² За матеріалами дослідження Каткування та жорстоке поводження з дітьми в Україні. / За заг. ред. Захарова Є. Ю. — Харків: Права людини, 2013. — 244 с.

або спортмайданчиків, кафетеріїв або їдалень, обладнані мінімальним набором шкільних меблів і приладдя, підручників і книг, навчальних матеріалів, туалети тут розташовані на вулиці, відсутнє водопостачання.

На додачу до того, що ромські діти навчаються в неналежних і сегрегованих школах, іншим критичним явищем є тотальна відсутність ромських студентів, які б мали загальну середню освіту. Це є частково наслідком сегрегації ромських дітей, а також результатом бездіяльності адміністрацій загальноосвітніх шкіл, які нічого не роблять для того, щоб вирішити існуючу проблему. Згідно з даними, отриманими Інститутом соціальних досліджень України, близько 50% ромських дітей регулярно не відвідують школу.

Однією з ключових проблем освіти для ромських дітей є відсутність у них можливостей відвідувати дошкільні заклади. Іноді причиною цьому є внутрішні фактори, притаманні ромській громаді — такі, як відсутність транспорту, щоб відвозити дітей до дитсадка, брак коштів, щоб отримати спеціальне приладдя, нерозуміння батьками важливості відвідання їхніми дітьми дошкільних закладів освіти. Також часто це є результатом дискримінаційних факторів — таких, як тиск з боку батьків неромських дітей на адміністрацію у зв'язку з тим, що вони не хочуть, щоб їхні діти навчалися разом з ромськими, а також небажання вчителів навчати ромів.

Висновки та рекомендації

- Пропонується розглянути можливість розробки єдиного нормативного акту, що буде закріплювати базові права дитини та зобов'язати профільні міністерства розробити та подати на затвердження програми та підзаконні акти, що будуть містити норми прямої дії, направлені на забезпечення того чи іншого права дитини.
- Діти потребують додаткових механізмів захисту від дискримінації, які поки що не запроваджено. Пропонується запровадити окремий закон або розробити підрозділ в окремому законі щодо прав дитини щодо недискримінації спеціального суб'єкту – дитини, де розробити дієвий комплекс протидії дискримінації з урахуванням особливої незахищеності та інших специфічних особливостей цієї категорії.
- Необхідно створити комплексну програму, спрямовану на вирішення нагальних проблем із дотриманням прав дітей, які постраждали від збройного конфлікту, та дітей – ВПО, яка б охоплювала всі категорії дітей і не допускала б виключень. Підвищити гарантії дотримання права на життя, безпеку, права на освіту, психологічну та медичну підтримку дітей.
- Є необхідність спрощення процедури оформлення ідентифікуючих документів для представників ромської національної меншини шляхом внесення змін до статті 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану».
- Потрібно активніше впроваджувати спеціальну юстицію щодо дітей, щоб унеможливити випадки зловживання з боку правоохоронних органів при затриманні дітей, зокрема учасників мирних зборів.
- Законодавство с питань протидії катуванню, насиллю над дитиною має мати уніфікований повний нормативний акт, що б вказував як, хто та у які терміни має реагувати на звернення не лише повнолітніх, а й неповнолітніх осіб та схему встановлення достовірності такої інформації та швидкого реагування. Також є гостра необхідність в посиленні кримінальної відповідальності за скоєння такого насильства враховуючи суб'єкт дії.

- Необхідні окремо визначені норми в кримінальному та адміністративному законодавстві (складів правопорушень та злочинів), які б передбачали відповідальність за катування та жорстоке поводження з дитиною.
- Пропонується внести зміни до законодавства, які б вказували на ситуації, у яких неповнолітні особи не можуть виступати та брати участь у мирних зібраннях, у всіх інших – дозволити. Розробити механізм посилення безпеки неповнолітніх у разі їх участі у таких заходах.
- Логічним завершенням законодавчих змін в сфері доступу дитини до інформації було б приведення норм Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» до вимог Конвенції та Закону України «Про доступ до публічної інформації» як такого, що більше відображає право дитини на інформацію.
- Дії щодо впровадження інклюзивної освіти мають бути активізовані. Варто відмовитись від ідеї створення окремих інклюзивних класів та шкіл на бік створення суцільного інклюзивного середовища в освітніх закладах. Потрібна окрема інформаційна кампанія на підтримку впровадження інклюзивної освіти та роз'яснення її переваг для всіх.
- Необхідно переглянути процедури, які пропонує держава дітям з території АТО, задля підвищення можливості отримання ними освіти. У тому числі треба розглянути питання надання можливості отримання вищої освіти дітям, що мають атестати так званих ДНР/ЛНР.
- Необхідна докорінна зміна Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» який би відображав реальні сучасні потреби та можливості та механізми фінансування оздоровлення та відпочинку дітей насамперед найвразливіших категорій, які б у тому числі містили б заходи з подальшої соціалізації таких дітей.
- Забезпечити нормативне врегулювання питання захисту прав та інтересів дітей, розлучених із сім'єю, зокрема щодо:
 - надання дитині, розлученої із сім'єю, статусу дитини позбавленої батьківського піклування, у відповідності до законів України “Про охорону дитинства”, “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”;
 - влаштування дитини, розлученої із сім'єю, в сім'ї родичів, знайомих у разі наявності;
 - повноважень законного представника дитини до набуття нею відповідного статусу або досягнення повноліття;
 - інформування законного представника дитини, розлученої із сім'єю, про рішення про надання або про відмову у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;
 - ідентифікації жертв торгівлі людьми серед дітей, розлучених із сім'єю, під час проведення з ними співбесіди співробітниками міграційної служби.
- Врегулювати процедуру добровільного повернення дитини, розлученої з сім'єю, до країни походження, за умови возз'єднання її з батьками, з урахуванням умов особистої безпеки та соціально – економічних умов, в які повертається дитина, думки дитини, а також строків перебування поза країною походження.

- Врегулювати порядок взаємодії органів опіки та піклування, територіальних підрозділів Національної поліції України, територіальних органів ДМС та Державної прикордонної служби України щодо встановлення місця перебування дітей, розлучених з сім'єю, які знаходяться у процедурі визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні.
- Здійснювати моніторинг діяльності в рамках затверджених методичних рекомендацій щодо розшуку батьків або законних представників дітей, які не є громадянами України і звернулися до компетентних органів із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.
- Внести зміни до законодавства України щодо реєстрації народження дитини-шукача захисту, смерті особи-шукача захисту, отримання ними ідентифікаційного номеру платника податків на підставі довідки про звернення за захистом в Україні.
- Забезпечити безперешкодний доступ до освіти дитини-шукача захисту, розлученої з сім'єю, а також дітей-шукачів притулку в супроводі батьків (або одного з них), та вирішити питання щодо видачі таким дітям документів про освіту на підставі довідок про звернення за захистом в Україні.
- Забезпечити нормативне забезпечення та фінансування центру прийому та перебування дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, та дітей, розлучених із сім'єю, які подали заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, на базі пункту тимчасового розміщення біженців у м. Яготині Київської області.
- Запровадити міжвідомчу статистичну звітність щодо дітей, які відповідно до законів України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту" та "Про охорону дитинства" є дітьми, розлученими з сім'єю.
- За результатами проведеного аналізу пропонується внести зміни до нормативних актів, що регулюють питання захисту дітей з числа ВПО, з метою виключення з них норм, що грубо порушують норми Конвенції та негативно впливають на розвиток та забезпечення прав дітей цієї специфічної категорії.
- Система роботи з дітьми в конфлікті з законом та перевиховання дітей потребує докорінних змін і має трансформуватися у сучасну сервісну службу з надання ресоціалізаційних послуг з певними, чітко прописаними обмеженнями, які диференційовано обумовлені тяжкістю скоєного дитиною злочину. Також необхідно впроваджувати соціальні програми для дітей на рівні громад, замість підтримки мереж закладів позбавлення дітей волі.
- Будь-яке влаштування дитини в закриту установу має здійснюватися лише у виключних випадках та повинне підлягати регулярному перегляду на предмет необхідності та прийнятності такого влаштування.
- Правила роботи закладів позбавлення волі повинні створити умови для мінімальної приватності кожного вихованця – починаючи від можливості усамітнитися до можливості зберігати особисті речі в окремому місці.
- Соціальна реабілітація дітей з девіантною поведінкою повинна більшою мірою використовувати можливості роботи психологів та соціальних працівників. Для цього в системі соціальної реабілітації необхідно збільшити кількість психологів-практиків, активно розвивати навчання й перепідготовку психологів за сучасними методами

роботи з дітьми й сім'ями, використовувати супервізію їх роботи фахівцями; розвивати напрями роботи, що ґрунтуються на реабілітації родини в житті дитини.

- Створити умови, які зроблять неможливими випадки застосування незаконного насильства щодо дітей під час їх контактів із представниками правоохоронних органів. Для цього в усіх без винятку випадках, коли дитина вступає в контакт із поліцією, повинні бути забезпечені повідомлення родичів про контакт, ознайомлення дитини з її правами й гарантована можливість одержати правову й медичну допомогу.
- Повинна бути єдина вимога для всіх посадових і службових осіб, які працюють з дітьми, що мають конфлікт із законом, яка б визначала обов'язкову наявність певної кваліфікації (можливо, навіть, додаткової освіти) та досвіду роботи саме з дітьми.
- Виправлення ситуації з доступом до освітніх послуг, а радше вирівнювання можливостей для представників ромської національної меншини користуватися цими послугами, потребує більш активних і системних заходів та дій. Такі дії можуть полягати у: перегляді елементів навчального процесу та зміні навчальних програм і планів із врахуванням особливостей і потреб ромської національної меншини; запровадженні додаткових навчальних занять для ромських дітей; активізації освітньої роботи безпосередньо на територіях ромських компактних поселень, у тому числі через створення «мобільних шкіл»; запровадження пільгових місць в навчальних закладах, зокрема професійно-технічних і вищих, для студентів-ромів, які відповідають мінімальним критеріям для вступу, тощо.
- Необхідно скасувати практику расової сегрегації ромських дітей в освітній сфері, включно з існуванням спеціальних корекційних класів для розумово відсталих дітей та інвалідів, інших відокремлених і спеціалізованих освітніх практик, так само як інших форм расової сегрегації у шкільній системі.
- Запровадити всебічні десеграгаційні шкільні плани, згідно з якими діти ромської національної меншини зможуть повною мірою реалізувати своє право на навчання; ввести ромських учнів до загальних класів і, в міру можливості і потреби, розробити та запровадити спеціальні програми з адекватним фінансуванням та людським ресурсом для полегшення переходу від сегрегаційної шкільної освіти до десеграгаційної.
- Необхідно внести зміни до статті 5 рамкового закону «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», визначивши сегрегацію як окрему форму дискримінації.